

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

7 februari 1968

53e jrg.

No. 2630

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Gezondheidszorg en economie	109
<i>Dr. L. P. de Jong:</i>	
Grondslagen van een programma voor gezondheidszorg	110
Notitie:	
Fruin	112
<i>L. Emmerij, M.A., en Drs. D. Kallen:</i>	
Onderwijspolitiek en onderwijspro- grammering (II)	113
Liberman, was nun? (II)	117
<i>H. D. Baars:</i>	
Enkele facetten van de Zweedse econo- mie	121
Ingezonden stukken:	
<i>Drs. A. C. Bouter:</i> Internationale voort- stuwing van de inflatie in West-Europa, met een naschrift van Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan	123
<i>Centraal Bureau voor de Statistiek:</i> Redelijke inkomensverdeling, met een naschrift van Drs. R. Iwema	124
Boekbespreking:	
Prof. A. van Hal: De praktijk van het verkoopbeleid (bespr. door Drs. B. van der Meer)	125
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	126
Recente publikaties	127
Mededelingen	127

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Gezondheidszorg en economie

Zo men de praktijk van de Nederlandse gezondheidszorg niet reeds aan den lijve ondervindt, ondervindt men in ieder geval wel de economie daarvan aan de portemonnaie, in de vorm van steeds hoger wordende premies van ziekenfonds of ziektekostenverzekering. Er is nog een ander aspect dat de laatste maanden erg in de belangstelling staat, nl. de idee van een nationale gezondheidsdienst (eufemisme voor socialisering van de gezondheidszorg, een term die men liever niet gebruikt, al was het maar om de huisartsen, die toch reeds geen emoties schuwen wanneer het om de verdediging van de eigen positie gaat, niet meteen de gordijnen in te jagen). Zo waren in de maand oktober jl. hieraan achtereenvolgens een diësrrede (Meertens, Nijmegen), een oratie (Mannoury, Rotterdam) en een studie van de Dr. Wiardi Beckman Stichting gewijd. De laatste, *Grondslagen van een programma voor gezondheidszorg*, wordt in dit nummer (blz. 110-112) op haar economische argumentatie doorgelicht door Dr. L. P. de Jong die er nogal wat bezwaren tegen weet aan te voeren, al onderschrijft hij o.i. wel de sociale motieven die aan het rapport ten grondslag liggen. Een van zijn belangrijke conclusies is dat de groeiende kosten van de gezondheidszorg weliswaar dwingen in de richting van een groeiende collectieve *verantwoordelijkheid* voor de financiering ervan maar dat zulks nog geen collectieve *financiering* behoeft te impliceren, m.a.w. dat collectieve oordeelsvorming in deze heel wel met het prijsmechanisme kan samengaan.

De kosten van de gezondheidszorg (om van die der gezondheidsbescherming — het onderscheid dat de *Volksgezondheidsnota 1966* maakt — nog maar te zwijgen) nemen zeer snel toe. Zo zijn bijv. de ziekenhuiskosten per, ingevolge het Ziekenfondsbesluit, verplicht verzekerde in de periode 1951-1967 vertienvoudigd. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat in de tussenliggende periode de maximale verpleegduren, welke voor rekening van de ziekenfondsverzekering komt, enige keren is verlengd. Dat laatste blijkt uit het gestegen aandeel van die kosten van ziekenhuisverpleging in de totale uitgaven voor de ziekenfondsverzekering, nl. van 18 pCt. in 1948 tot 35 pCt. in 1963. Maar zelfs als we de ziekenhuisverpleging buiten beschouwing laten, dan nog zijn de ziekenfondsuitgaven in het tijdvak 1948-1963 bijna vervijfvoudigd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat steeds meer stemmen opgaan de organisatie van de gezondheidszorg te verbeteren. Daarbij denkt men met name aan een betere coördinatie van en efficiëntie bij de ziekenhuisbouw, waartoe de wetgever met meer bevoegdheden zou moeten worden uitgerust.

Een belangrijke factor die de kosten der medische voorzieningen omhoog stuwt is de vooruitgang van de medische kennis zelf — van de meest spectaculaire fenomenen van deze ontwikkeling staan nu al maanden de kranten vol. Patiënten die vroeger ten dode waren opgeschreven en in feite relatief weinig meer kostten — excuses voor het misschien wat cynisch lijkende woordgebruik — worden in dit transplantatietijdperk steeds meer overlevingskansen geboden, die echter vele tienduizenden guldens per stuk gaan kosten, ook al zijn die kansen vaak heel gering. „With the progress of medical science the sky is the limit for a nation's health bill” is het citaat dat De Jong meegeeft aan zijn eerste artikel over de economie der volksgezondheidszorg in *Maandschrift Economie* van januari jl. Met die apodictische waarheid in ons achterhoofd kunnen we wellicht wat meer aanstalten gaan maken de economische aspecten van de gezondheidszorg serieus te bestuderen. Maar als er één gebied van studie is, waar de econo- mist bescheidenheid past ten aanzien van zijn inbreng, is het dit terrein wel. Voorzichtig met grensnutanalyses dus.

dR

Grondslagen van een programma voor gezondheidszorg

Het W.B.S.-rapport op zijn economische grondslagen nader beschouwd

Het in oktober 1967 verschenen rapport: *Grondslagen van een programma voor gezondheidszorg* van de Dr. Wiardi Beckman Stichting¹⁾ wordt besloten met de opmerking, dat men zich vleit met de hoop „dat ons pleidooi voor een nationale gezondheidszorg toch al genoeg stof zal doen opwaaien” (blz. 87). De aldus geformuleerde uitnodiging tot het geven van commentaar wordt gaarne aangenomen.

HERVORMINGEN, GEËN NATIONALISATIE

Het rapport bepleit geen nationalisatie; het bepleit wel een aantal hervormingen van het bestaande stelsel van gezondheidszorg. De noodzaak tot hervorming wordt bepleit op grond van de eis tot een doelmatige wijze van handelen, welke (ook) voor de geneeskundige voorzieningen in acht moet worden genomen. Het doelmatigheidsbeginsel, zo wordt betoogd, dient in de structuur van de gezondheidszorg tot uiting te komen (blz. 15). Met betrekking tot deze structuur wordt onderscheiden naar voorzieningen in de eerste, tweede, derde en vierde lijn. Conform deze indeling dienen de voorzieningen naar mate van de complexiteit van de vereiste zorg te worden beoordeeld en verstrekt. Ingrijpende hervormingen worden voorgestaan met betrekking tot de voorzieningen, waarvoor de farmaceutische industrie de produktieverantwoordelijkheid draagt. Deze laatste bedrijfstak dient naar het oordeel van de samenstellers van het rapport te worden genationaliseerd (blz. 52). Het helder geschreven rapport bevat nuttige en belangwekkende denkbeelden en verdient daarom de aandacht van een ieder, die de gezondheidsbelangen ter harte gaat.

Het pleidooi voor hervorming voert naar een nationale gezondheidszorg, niet naar het Engelse model van de National Health Service (blz. 87), doch in de vorm van een tot het gehele Nederlandse volk uitgebreide ziekenfondsverzekering, welke het karakter van een volksverzekering zou moeten hebben (blz. 77). De motivering daartoe is als volgt aan het rapport te ontleen:

„De structuur der voorzieningen dient te waarborgen, dat de beschikbare financiën een optimaal effect hebben, dus doelmatig worden besteed. Het zeer bijzondere karakter van de gezondheidszorg, zoals in enkele woorden geschetst, stempelt de zorg voor deze structuur in grote lijnen tot een typische overheidstaak. Dit betekent niet, dat alle beroepsbeoefenaren, instellingen en organen op het terrein van de volksgezondheid ambtenaren respectievelijk overheidsinstanties moeten zijn. Het betekent wel, dat zij zich dienen te voegen in een algemene

structuur, waarvoor de overheid verantwoordelijkheid aanvaardt” (blz. 11).

„Zijn onderwerp (van hoofdstuk 11) is het systeem resp. de systemen van financiering van (in hoofdzaak) de als een gegeven aanvaarde uitgaven. Deze bewuste onderscheiding van kosten en financiering impliceert een stellingname, namelijk tegen een aanzienlijke beperking van de uitgaven met behulp van het zgn. eigen risico. In de inleiding van dit rapport is reeds gewezen op het zeer beperkte inzicht van de mens in de voorzieningen welke hij — al naar gelang van zijn eigenschappen, klachten en omstandigheden — behoeft. In overwegende mate wordt deze behoefte bepaald door anderen. Het is dan ook logisch, dat anderen in eerste instantie betalen. Individuele koopkracht mag alleen een maatstaf zijn, wanneer de koper verondersteld kan worden kosten en nut redelijk tegen elkaar te kunnen afwegen... De kern van de financiering van de gezondheidszorg wordt bepaald door een collectieve verantwoordelijkheid, die steeds meer verschuift van armenzorg naar enerzijds verzekering en anderzijds integrale bekostiging door de overheid” (blz. 67).

„Hierboven is getracht aannemelijk te maken dat de, ook in verhouding tot het inkomen, stijgende kosten en de hiermee samenhangende noodzaak het verband tussen deze kosten en het nut nauwlettend te volgen, dringen in de richting van een groeiende collectieve verantwoordelijkheid voor de financiering van de gezondheidszorg” (blz. 71).

„De gezondheidszorg is er voor het geheel volk in gelijke mate en gelijke kwaliteit. Dan moeten ook voor het gehele volk gelijke tarieven gelden. Draagkrachtsverschillen dienen in de financiering te worden verdisconteerd, bijvoorbeeld door bijdragen uit de algemene middelen aan de sociale verzekering” (blz. 77).

„In de aanhef van deze paragraaf werd gezegd, dat de kosten van de gezondheidszorg als een gegeven zouden worden beschouwd. In beginsel dient men deze kosten te beheersen *met andere dan aan het financieringsstelsel ontleende beleidsinstrumenten*. Het ziekenfondswezen echter belichaamt een voorname uitzondering: door de microcontrole van de controlerende artsen op de noodzaak van de afzonderlijke verstrekkingen maar vooral door de macrocontrole op het totale kostenniveau die haar neerslag vindt in de tarieven van de overeenkomsten” (blz. 77/78)²⁾.

DE DEUGDELIJKHEID DER GEBRUIKTE ARGUMENTEN

Ons commentaar richt zich op de vraag, of de in het rapport gegeven economische argumenten tot herziening van de financieringsstructuur van de sector gezondheids-

¹⁾ Uitgave van de N.V. De Arbeiderspers te Amsterdam, 93 blz., f. 4.

²⁾ De tussen haakjes geplaatste toevoegingen, cursiveringen en aanvullingen zijn van ons.

(I.M.)

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico: aandelen

zorg volledig juist zijn. Wij vragen ons met andere woorden af, of deze argumenten inderdaad tot de conclusie voeren, dat waarborgen voor een optimale aanwending van de beschikbare financiën in die structuur worden ingebouwd.

Voor de kritische beoordeling van de gegeven argumenten lijkt ons slechts het uitgangspunt, dat welvaarts-maximalisatie voor iedere burger moet worden nagestreefd relevant. Vanuit laatstgenoemde gezichtshoek dient men het met de uitspraak, dat de groeiende kosten van de gezondheidszorg dwingen in de richting van een groeiende collectieve verantwoordelijkheid voor de financiering geheel eens te zijn. Het grote belang van de gezondheidszorg voor de welvaart van individu en gemeenschap is gegeven. De groeiende collectieve verantwoordelijkheid heeft echter in beginsel slechts betrekking op waarborgen voor een goed functionerend stelsel. Steun voor deze opvatting is zelfs te ontleen aan de — boven geciteerde — tekst van de nota (blz. 11). De bedoelde verantwoordelijkheid behoeft derhalve niet noodzakelijk tot de conclusie te leiden, dat een integrale behartiging door de overheid dient. (te gaan) plaatsvinden. Het is bovendien nuttig te bedenken, dat de benodigde middelen voor de ziekenfondsverzekering rechtstreeks door de gezinnen worden opgebracht.

De in de nota gegeven argumenten zijn weinig overtuigend voor zover de kosten/nutsvergelijking wordt gehanteerd. Nutsoverschot en koopkrachtproblematiek voeren juist naar de besproken collectieve verantwoordelijkheid. De kosten/nutsvergelijking wordt onzes inziens dan ook niet geheel juist en niet geheel terecht gehanteerd. Deze laatste opmerking geldt in de eerste plaats met betrekking tot het argument, dat de individuele koopkracht slechts een maatstaf mag zijn, indien de koper verondersteld kan worden kosten en nut redelijk tegen elkaar te kunnen afwegen. Dit argument is niet alleen moeilijk hanteerbaar op grond van de subjectieve invloeden die hierbij zo'n belangrijke rol spelen; het is — althans goeddeels — niet ter zake dienend. Het gaat namelijk niet in de eerste plaats over de vraag hoe een eventueel mogelijke kosten/nutsvergelijking zou uitvallen. Die uitkomst is namelijk reeds als een gegeven verondersteld en aan het betoog ten grondslag gelegd. Het gaat om de verstrekking van koopkracht, daar deze allereerst aanwezig moet zijn, wil behoeftenbevreddiging mogelijk zijn en medische onderconsumptie worden voorkomen. Op dit punt is de reeds gememoreerde collectieve verantwoordelijkheid van belang; zij heeft derhalve in beginsel uitsluitend betrekking op de minder draagkrachtigen. De collectieve verantwoordelijkheid volgt vervolgens niet — zoals het rapport stelt — uit de noodzaak het verband tussen de kosten en het nut nauwlettend te volgen. De collectieve oordeelsvorming, die in de democratie de basis vormt voor de betrokken voorziening, volgt namelijk juist uit de omstandigheid, dat het nauwlettend volgen van kosten en nut *niet* mogelijk is. De uit de economische theorie bekend zijnde problematiek van de interpersonele nutsvergelijking is zo complex, dat een hanteerbare praktische oplossing tot nog toe niet gegeven is.

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eersteklas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

De in het rapport gehanteerde redenering, dat de behoeften aan medische zorg in overwegende mate bepaald worden door anderen en dat het op die grond logisch is, dat anderen in eerste instantie betalen, lijkt ons onjuist. Het eerstgenoemde deel van de redenering heeft betrekking op de functie van de medicus; het tweede gedeelte op de geheel andersoortige vraag, of *iedere* burger voldoende koopkracht bezit om de nota's van arts en instelling van gezondheidszorg te kunnen voldoen.

De problematiek spitst zich steeds toe op de vraag hoe die koopkracht te kunnen waarborgen. Hiertoe is de besproken collectieve oordeelsvorming van het grootste belang, omdat — gegeven het belang van de betrokken voorziening — het prijsmechanisme als allocatiefactor onvoldoende waarborgen voor een optimale behoeftenbevreddiging biedt.

PRIJSMECHANISME EN EFFICIËNTIE

Voor de sector gezondheidszorg is het prijsmechanisme doelbewust uitgeschakeld, althans voor zover het de verplicht-verzekerden betreft, met het oogmerk een medische onderconsumptie — die niet aan laksheid, doch aan een gebrek aan koopkracht te wijten is — te voorkomen. De uitschakeling van het prijsmechanisme is gebaseerd op een collectief (politiek) oordeel en heeft tot gevolg, dat schaarse middelen aan dringende alternatieve toepassingen worden onttrokken. Dit laatste is slechts in die mate verantwoord als de dringendheid der behoefte aangeeft en er tevens van een efficiënte wijze van handelen sprake is. Uitschakeling van het prijsmechanisme betekent evenwel, dat aan vraag- en aanbodzijde de meest wezenlijke prikkel tot een efficiënte wijze van handelen wordt weggenomen. Het is dan ook op die grond, dat men ervaart — in het bijzonder in de socialistische landen — dat van „een culturele doorwerking

(I.M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

in alle groepen van de samenleving" (blz. 13) weliswaar verwachtingen mogen uitgaan, doch dat ook aan altruïstische eigenschappen grenzen zijn gesteld. Men acht het reëler en voor de welvaart bevorderlijker, indien prijsmechanisme en collectieve oordeelsvorming tezamen grondslag van het stelsel van economische orde vormen ³⁾).

In de sector volksgezondheidszorg zijn met betrekking tot de efficiënte wijze van handelen dezelfde invloeden aanwijsbaar. Er is dan ook sprake van een misvatting, indien men meent dat men „in beginsel deze kosten dient te beheersen met andere dan aan het financieringsstelsel ontleende beleidsinstrumenten". De activiteit van de ziekenfondsen houdt niet in, dat zij als instituten fungeren, die de efficiëntie kritisch bewaken. Daartoe zijn de ziekenfondsen, zowel naar mankracht als naar outillage, onvoldoende uitgerust; de efficiëntiebewaking behoort ook niet tot hun primaire doelstelling. Het W.B.S.-rapport geeft op dit punt een te rooskleurige voorstelling van zaken. De belangrijke invloed van de ziekenfondsen gaat niet zover, dat de efficiëntieprikkels, die normaliter van de prijsinvloed uitgaan, door andere doelmatig werkende instrumenten zijn vervangen.

Aan de invloed van de kosten/opbrengstrelatie valt niet te ontkomen ⁴⁾. De opbrengsten worden namelijk bepaald door het financieringssysteem, dat men voor de betrokken voorziening kiest of heeft gekozen. Ook hier is sprake van een vraagstuk, dat in de economische literatuur reeds zeer veel aandacht heeft gekregen. Reeds de klassieken hanteerden de kosten/opbrengstrelatie en wel in die zin, dat zij de (natuurlijke) prijs van een goed verklaarde uit de kosten, die aan de produktie van dat goed ten grondslag waren gelegd. In tegenstelling tot laatstgenoemde opvatting zagen de Oostenrijkers juist in de subjectieve gebruikswaarde de verklaring van de waarde van elk goed. Niet de kosten/opbrengstrelatie achten zij derhalve bepalend; wel de opbrengst/kostenrelatie. Het zou te ver voeren in te gaan op de betekenis van andere theorieën op deze problematiek, zoals de theorie van de volledige kosten, de normale-kostentheorie, de theorie van de monopolistische concurrentie enz. ⁵⁾. Volstaan kan worden met een verwijzing naar Marshall, die reeds in zijn „Principles of Economics" het vraagstuk van de prijsbepaling op deugdelijke wijze verklaarde door te wijzen op de omstandigheid, dat zowel aanbodfactoren (kosten) als vraagfactoren (de mate van begeerd zijn van een goed) tezamen op de prijsbepaling inwerken. Het voorbeeld van de schaar, door Marshall ten tonele gevoerd, is iedere econoom bekend.

Het bewust buiten werking stellen van de prijs als allocatiefactor, met het oogmerk iedere burger voldoende koopkracht te waarborgen, betekent echter niet meer, dan dat één relatie is doorgesneden en wel met name de opbrengst/kostenrelatie. Aan de kosten/opbrengstrelatie moet blijvend betekenis worden toegekend. Voor de opbrengst/kostenrelatie heeft zich een collectieve koopkracht in de plaats gesteld; alleen hieruit is de enorme groei van de gezondheidsdienstverlening te verklaren. Doordat alleen de kosten bepalend zijn geworden voor de opbrengsten, is de belangrijkste efficiëntieprikkel weggenomen.

Het is op bovenstaande gronden, dat wij van oordeel zijn, dat in het W.B.S.-rapport over het (vervelende) vraagstuk van het eigen risico te ongenueanceerd wordt gesproken. De op blz. 93 van het rapport voorkomende conclusie, dat zowel de sociale zekerheid als de kostenbewaking met de voorgestane hervormingen zijn gebaat, achten wij niet bezwezen. Met betrekking tot het aspect van de sociale zeker-

Fruin

Hoe krijgen ze het voor elkaar, die papiersplitsmachines of hoe ze ook mogen heten, om 3.229 bladzijden zo dun te maken dat ze in een band met een — overigens respectabele — dikte van 7½ cm passen?, vraagt men zich allicht af bij het zien van de nieuwe editie van Fruin. Inderdaad abonnees-juristen, u leest het goed, d'aloude Fruin of — om precies te zijn — „De Nederlandsche Wetboeken, benevens de belangrijkste der tot hunne verklaring dienstige wetten en wettelijke verordeningen, met verwijzing naar de tot elk artikel betrekkelijke Fransche en Nederlandsche wetsbepalingen" is weer verschenen. Men komt in de verleiding Bilderdijk — toch vrijwel een tijdgenoot van Fruin — te parafaseren: „Heft den luit, Fruin is weer uit".

Het is lang stil gebleven rond Fruin. In 1959 verscheen de laatste druk; tot en met 1964 verschenen nog jaarlijks supplementen; the rest was silence. Velen vroegen zich af of hij nog zou terugkomen, vooral de ouderen onder de juristen die, met Fruin (het boek dan) opgegroeid en aan de Fruiansiaanse indeling en het gemanipuleer met de in diverse kleuren gestoken paginaranden gewend, maar met tegenzin deze bijbel van Themis voor een ander wettensysteem zouden willen verruilen. Welnu, dat laatste is dus niet nodig. Als een oude soubrette, die maar niet kan scheiden van het voetlicht, is Fruin weer aan een comeback begonnen, met de successen van toen en — als concessie aan een jonger publiek — enige programmatische aanvullingen van nu ¹⁾, alles gebracht in dezelfde robe als destijds. Zal het programma bij de jongeren nog aanslaan? De oude diva heeft haar monopoliepositie verloren. Vele jonge concurrenten hebben zich aangediend. Zij houden weliswaar hetzelfde repertoire aan — zij het niet steeds in dezelfde programnavolgorde — maar brengen dit op een modernere, een wat lossere wijze. Zal de oude ster zich temidden van haar jonge (losbladige) concurrenten kunnen handhaven? **dr**

¹⁾ De bundel is door Mr. N. J. Bink bijgewerkt tot 1 mei 1967. Uitg. M. Nijhoff, 's-Gravenhage 1967, f. 57,50.

heid is de conclusie onvoldoende gefundeerd, omdat aan het vraagstuk van de koopkracht onvoldoende aandacht is geschonken. Met betrekking tot het aspect van de kostenbewaking is de conclusie onjuist.

Dr. L. P. de Jong

³⁾ Men zie hiervoor P. Hennipman: „Doeleinden en criteria der economische politiek" in *Theorie van de economische politiek*.

⁴⁾ De opvatting, dat kosten en opbrengsten gescheiden werelden vormen, vindt men bij L. M. J. de Groot. Men zie bijv. „Normstellend tarief of kostenrichtlijnen" in *Ons Ziekenhuis*, juni- en julinummer 1967.

⁵⁾ Men zie hiervoor J. E. Andriessen: *De ontwikkeling van de moderne prijstheorie*, Leiden 1955.

Onderwijspolitiek en onderwijsprogrammering

II. Het efficiency-aspect van het onderwijs — Onderwijsprogrammering, een poging tot integratie*

EFFICIENCY IN DE ONDERWIJSSECTOR

In het eerste artikel hebben we al gesteld dat de „interne efficiency” zich bezig houdt met alles wat er in het onderwijs gebeurt of, anders uitgedrukt, met de „produktiviteit” van het onderwijs. Daaronder valt m.n. een vergelijkende studie van de „inputs”, in de zin van financiën, gebouwen, leraren, leermiddelen en — uiteraard — leerlingen enerzijds, met de „outputs”, waarvan aantal en kwaliteit van de afgestudeerden het meest tastbare aspect zijn, anderzijds. Een zeer belangrijk probleem dat in dit soort rendementsstudies de aandacht moet krijgen, is dat van afvallers, zittenblijvers en studieduur.

Dat er in de onderwijssector een en ander gemeten en gekwantificeerd wordt is sommige onderwijsmensen een doorn in het oog. Het is echter goed zich te herinneren dat in vele landen het onderwijs de grootste industrie is geworden: het slokt tussen 15 en 25 pCt. van de begroting en 3 tot 7 pCt. van het nationaal inkomen op (tabel 1), het heeft een indrukwekkende hoeveelheid personeel in dienst, waarvan het merendeel hooggekwalificeerd is; en last but not least, wat in deze industrie gebeurt raakt ons allen rechtstreeks omdat eenieder door de onderwijsmolen heen gaat en omdat de manier waarop deze molen draait buitengewoon belangrijke gevolgen heeft.

AFVALLERS, ZITTENBLIJVERS EN STUDIEDUUR.

Lange studieduur en voortijdig afvallen vormen min of meer ernstige problemen in vrijwel alle takken van onderwijs. Voor de leerlingen betekent dit in feite een permanente selectie. In de ontwikkelingslanden leidt die al in de lagere school tot een hoog percentage uitvallers. In landen, waar de verplichte schoolduur een feit is, beperkt het probleem op dit niveau zich tot vertraging in het doorlopen van het programma door het doubleren van klassen. De zaken worden hier over het algemeen ernstiger op het middelbare en hogere niveau. Om dicht bij huis te blijven: in ons VHMO haalt slechts rond 50 pCt. van de beginners de eindstreep. In het wetenschappelijke onderwijs varieert dit percentage van ongeveer 30 pCt. voor de sociale wetenschappen, via 50 pCt. voor economie en 65 pCt. voor medicijnen, tot 80 pCt. voor theologie. Wat echter op dit niveau het meest frappeert is de exorbitante studieduur, hetgeen tabel 2 illustreert. Ons land heeft niet het monopolie wat betreft het hoge percentage afvallers, maar wat betreft de studieduur op het universitaire niveau hebben we de twijfelachtige eer een toppositie in te nemen.

MOGELIJKE OORZAKEN

De kwaliteit van de leraar, de klasgrootte, de inrichting van de schoollokalen en laboratoria en de aard en kwaliteit van de gebruikte programma's en hulpmiddelen hebben

TABEL 1.

Ontwikkeling van de onderwijsuitgaven, uitgedrukt als percentage van het nationaal produkt

	1952	1955	1960	1964
Nederland	2,7	3,6	4,7	5,7
België	2,6	2,9	4,5	4,3
Verenigde Staten	3,5	4,1	5,3	6,2
Verenigd Koninkrijk	3,0	3,2	4,1	4,9
Frankrijk	2,5	2,9	3,4	4,3
Zweden	3,7	4,4	5,0	5,6
Japan	4,1	4,4	4,1	5,5

Bron: Verschillende nationale gegevens ter beschikking van de O.E.S.O.

TABEL 2.

Aantal mannelijke studenten, nog in het wetenschappelijk onderwijs, 7 jaar of langer na hun inschrijving
(in pCt. van het aantal eerstejaars, hetzelfde aantal jaren geleden)

	Aantal jaren na inschrijving			
	7	8	9	10
Theologie	33	22	15	12
Rechten	25	18	13	10
Sociale wetenschappen	25	16	24 a)	18
Medicijnen	70	49	30	17
Wis- en natuurkunde	55	40	30	25
Psychologie	53	38	35	18
Letteren	45	38	21	21
Economie	43	26	18	17
Technologie	36	18	13	8

a) Verhoging t.o.v. „8 jaar na inschrijving” als gevolg van additionele toevloei uit andere faculteiten.

Bron: *Educational Policy and Planning: Netherlands*. O.E.S.O., Parijs 1967. Tabel 21, blz. 75.

natuurlijk een directe invloed op de bovengenoemde verschijnselen. We kunnen daarover hier niet verder uitweiden. Maar er zijn ook minder zichtbare en daardoor gevaarlijker addertjes onder het gras. Eén zo'n addertje is in Nederland in een uitstekend boekje bij de staart gegrepen. In *Vijven en Zessen*¹⁾ toont Prof. Dr. A. D. de Groot o.m. aan hoe in het middelbaar onderwijs de leraren hun cijfers min of meer bewust aanpassen aan het gemiddelde van de klas, zodat er elk jaar 25 pCt. onvoldoendes uit de bus komen en 25 pCt. zittenblijvers, cijfers die te vinden zijn zolang de statistieken in het verleden teruggaan... Dit is natuurlijk geen typisch Nederlands verschijnsel. Soortgelijk onderzoek in Frankrijk levert analoge resultaten op. Maar nogmaals, internationale vergelijkingen zijn hier een schrale troost en zeker geen reden om bij de pakken te gaan neerzitten.

* „I. De economische en sociale doeleinden van het onderwijs”, in *E.-S.B.* van 31 januari jl.

¹⁾ Uitgegeven door Wolters, Groningen 1966, 250 blz.

Het spreekt vanzelf dat er een hoge correlatie bestaat tussen het percentage zittenblijvers en afvallers. Dit is des te ernstiger omdat waarschijnlijk vooral de leerlingen uit de zgn. „lagere milieus” onder deze 25-procentwet lijden. In het vorige artikel hebben we al gewezen op de ongelijke startcondities van de diverse sociale groepen in het lager en, méér nog, in het middelbaar onderwijs. We beschikken nog over weinig gegevens betreffende afvallers en zittenblijvers in het middelbare onderwijs volgens sociale en regionale categorieën. Wat echter een recent onderzoek in Frankrijk ²⁾ aan het licht gebracht heeft, is allerminst geruststellend: de invoering — in 1959 — van een twee-jarige observatiecyclus aan het begin van het middelbaar onderwijs leidde tot een toename van het percentage leerlingen uit „lagere” sociale milieus in de lycée-afdelingen. Aan het eind van de twee jaren bleek dit effect praktisch ongedaan te zijn gemaakt, dit ondanks alle voorzorgen van begeleiding, advies aan ouders, objectief vaststellen van resultaten enz. Wat dit onderzoek op frappante wijze aantoonde is, dat het traditionele middelbare onderwijs het stempel van de betere klassen, waarvoor het eens gereserveerd was draagt, tot in de kern van zijn aanpak, verwachtingen en normen. Om daarin verandering te brengen is heel wat méér nodig dan een reeks formele veranderingen.

Eén van de oorzaken van het afvallen van leerlingen uit minder bevoorrechte milieus die tot het VHMO doordringen, is toegelicht in een Engelse publikatie ³⁾. Het geringe aspiratieniveau van de ouders blijkt een van de grootste obstakels voor het voortzetten van de studie te zijn als er moeilijkheden opdagen. Arbeiderskinderen worden niet met alle middelen, desnoods met de stok of met een sportwagen, aangespoord om, als het moet, alle klassen te doubleren om toch maar het einddiploma te halen. Zou dit anderzijds niet een van de oorzaken kunnen zijn van de lange studieduur die we op het ogenblik waarnemen?

GEVOLGEN

Wat zijn de gevolgen van de lange studieduur en het hoge percentage afvallers? Het antwoord is duidelijk: een lage interne efficiency in de wijde zin van het woord. Hoe meer afvallers en hoe meer studievertraging, hoe meer *leerling-jaren* er nodig zijn om één afgestudeerde te verkrijgen. De kosten per afgestudeerde zijn dus veel hoger dan in het geval van kleine percentages zittenblijvers en afvallers. „Oh maar”, krijgen we dan onmiddellijk te horen, „de kwaliteit van „onze” gediplomeerden is ook zoveel hoger dan die van de bureu (vooral die in het Oosten en Zuiden)”. We kunnen geen enkel bewijs voor die bewering vinden, maar staan er graag voor open... Het zou echter interessant zijn, eens de mening van de „gebruikers” te horen, m.n. van het bedrijfsleven, over de kwaliteiten van in het buitenland „klaargestoomde” ingenieurs. Laten we vooral ook niet vergeten, wat de persoonlijke gevolgen van een voortijdig afgebroken studie voor de leerling zijn. De

25-procentregel is zozeer tot de gewoontes gaan behoren dat men gemakkelijk vergeet dat het „Jantje is geen leerling voor ons” elk jaar tienduizenden individuele frustraties teweegbrengt.

ONDERZOEK EN DE ONDERWIJSSECTOR

Eén van de originele eigenschappen van het onderwijsstelsel is dat het een belangrijke proportie van zijn eindproduct weer nodig heeft om het productieproces op gang te houden. Met andere woorden, een aanzienlijk percentage van de afgestudeerden is weer nodig in het onderwijs zelf. Maar naast het onderwijs heeft het stelsel nog een andere verantwoordelijkheid en wel t.a.v. het wetenschappelijk onderzoek. In het vorige artikel is de volle nadruk komen te liggen op de economische en sociale rol van het onderwijs en is weinig gezegd over de rol die het wetenschappelijk onderwijs op onderzoekgebied heeft. We hebben daar echter al terloops opgemerkt dat de economische behoeften ook de spoorwerkers omvatten, zowel buiten als in de onderwijssector.

Het is van belang de research-functie van het wetenschappelijk onderwijs nader te omschrijven. In de meest algemene zin is de rol van het onderzoek de bevordering van de wetenschap en van haar toepassing in de praktijk. Onderzoek in die zin wordt niet alleen verricht in de onderwijssector zelf, maar ook in de meeste andere sectoren van de economie. Maar voor het onderwijs heeft onderzoekwerk een tweede functie, die we de „interne pedagogische functie” zouden willen noemen: een universiteit waar geen of tweederangs spoorwerk plaatsvindt wordt al gauw een tweederangs instelling. De research-activiteit van hoogleraren en assistenten weerspiegelt zich in de kwaliteit van hun onderwijs en uiteindelijk in de kwaliteit van de afgestudeerden. In deze zin speelt research een belangrijke rol in de efficiency van het onderwijs in de wijde zin van het woord.

Verder heeft het wetenschappelijk onderwijs een verantwoordelijkheid t.a.v. het onderzoek in *de onderwijssector zelf*. Dit onderzoek, van sociologische en vooral pedagogische oriëntatie, is gericht op verhoging van de kwaliteit en dus op de efficiency en het rendement van het onderwijs in directe zin. Zoals de zaken er echter momenteel (nog) voor staan, is het onderwijs een voorbeeld van een sector die zich met alles bezig houdt behalve met de fundamentele vraagstukken aangaande zijn eigen „technologie”.

Een ieder die de problemen van de interne efficiency van het onderwijs bestudeert, wordt getroffen door het feit

²⁾ Alain Girard: „Les facteurs psychologiques et sociaux de l'orientation et de la sélection scolaires. Le cheminement d'une promotion d'élèves pendant les deux années suivant la sortie du cycle élémentaire” in: *Population*, 21e jrg., no. 4, juli/augustus 1966.

³⁾ Brian Jackson and Dennis Marsden: *Education and the Working Class*, Londen, Routledge and Kegan Paul, 1962.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

dat het onderwijssysteem zich grotendeels ontwikkelt volgens wetten die gebaseerd schijnen te zijn op zijn eigen „dynamiek”. De wet van 25 pCt., de ervaring met de Franse „cycle d'observation”, wijzen op een starheid die afsteekt bij de explosieve ontwikkeling van de externe factoren. Het Zweedse voorbeeld, vermeld in ons eerste artikel, illustreert een ander aspect van deze „dynamiek”: de weerslag die hervorming op één niveau op de andere onderwijsniveaus heeft.

Nog twee opmerkingen. Ten eerste: de veelvoud van doelstellingen waaraan het onderwijs moet beantwoorden, maakt elke poging tot het formuleren van een gewenste structurele hervorming van het systeem tot een buitengewoon moeilijke zaak. Ten tweede: de zojuist genoemde eigen „dynamiek” van het onderwijs maakt het daarenboven nog nodig elke structuurverandering te vatten in een bredere aanpak die ook de leerstof, de pedagogische methoden en de evaluatiecriteria omvat.

ONDERWIJSPROGRAMMERING IN PERSPECTIEF

In deze laatste paragraaf willen we aantonen hoe de verschillende tot nu toe behandelde punten onderling samenhangen en hoe zij ingepast kunnen worden in het kader van een programmering van het onderwijs.

BELANG VAN EEN BREDE EN CONSISTENTE BENADERING

Planning is niet mogelijk zonder een duidelijk idee van de *doelstellingen* die men wil bereiken. Dit lijkt nogal voor de hand liggend, maar in de praktijk is dat niet zo eenvoudig. Om bij het onderwijs te blijven, de doelstellingen zijn gewoonlijk in zeer algemene termen en zonder een duidelijke orde van prioriteiten gesteld. Zo horen we, dat eenieder die er om vraagt adequaat onderwijs moet kunnen genieten tot en met de hoogste niveaus; dat het onderwijs de jeugdigen positieve morele en burgerlijke waarden moet bijbrengen; of, om als extreem voorbeeld het prospectus van een Engelse „comprehensive school” te citeren, „het tot stand komen van een klassenloze maatschappij (moet) bevorderen” enz. De eerste taak van onderwijsplanning is deze vage stellingen om te zetten in *tastbare* doelstellingen, om daarna te bestuderen in hoeverre zij *onderling consistent* en — ten slotte — *haalbaar* zijn.

In het vorige artikel hebben we de nadruk gelegd op twee externe factoren die de onderwijssector behoren te beïnvloeden en die we de economische en de sociale doeleinden van het onderwijs hebben genoemd. We hebben aangetoond wat de mogelijkheden en de grenzen zijn als men ertoe overgaat deze doelstellingen te ramen en te kwantificeren. Voorts hebben we de nadruk gelegd op de structurele en kwalitatieve implicaties voor het onderwijs die het gevolg zijn van de groeiende druk die wordt uitgeoefend door deze externe factoren. Dit leidde ons naar het thema van de interne efficiency. Wat we daarover hiervoor gezegd hebben, kan men ook in termen van doeleinden formuleren. Scherp gesteld, moet men zich bijv. afvragen of een van de doeleinden van het onderwijssysteem is het organiseren van een hordenloop — waar de hoogte van de horden dan ook nog naar willekeur veranderd kan worden — ofwel het meenemen van de leerlingen tot het einde toe *als ze eenmaal tot een bepaalde tak van onderwijs zijn toegelaten*.

De doeleinden moeten *onderling consistent* zijn. We

hebben al gesproken over de noodzaak van consistentie tussen sociale vraag en economische behoeften; maar er moet tevens overeenstemming zijn tussen het doel van interne efficiency en de externe doeleinden. We hebben gezien dat één van de sociale doeleinden bestaat in het stimuleren van de vraag naar onderwijs van bepaalde bevolkingsgroepen. Consistentie tussen deze doelstelling en die van de interne efficiency houdt in dat men deze leerlingen een reële kans geeft het onderwijsprogramma in kwestie af te maken en niet — zoals nu nog zo vaak gebeurt — hen alleen maar een paar jaar te laten „proeven” alvorens hen er met behulp van de 25-procentwet uit te wippen. Consistentie moet er ook zijn tussen de economische doelstellingen en die van de interne efficiency. De economisch-technologische ontwikkeling vereist misschien dat men op het post-secundaire en universitaire vlak méér gaat differentiëren. Eén van de vormen van differentiatie die meer en meer wenselijk wordt, is die tussen de opleiding van toekomstige research-werkers en zij die hun kennis gaan toepassen buiten de research-sector. Aan deze „practici” kan dan een speciaal diploma verstrekt worden dat verkregen wordt na een kortere studieduur. De structurele hervorming van het hoger onderwijs, welke dit inhoudt, is van direct belang voor het realiseren van economische doelstellingen en is tevens van directe betekenis voor de efficiency.

De aanpak moet tevens *veelomvattend* zijn. Daarmee bedoelen we dat het onderwijssysteem ook inderdaad beschouwd moet worden als een systeem welks verschillende sub-systemen dynamisch met elkaar verbonden zijn. Wat op het secundaire niveau gebeurt, kan niet los worden gezien van wat in het wetenschappelijk onderwijs plaatsvindt of hoort plaats te vinden. In de eerste plaats omdat de leraren van het middelbaar onderwijs voor het merendeel aan de universiteiten worden opgeleid; in de tweede plaats omdat de kandidaten voor het wetenschappelijk onderwijs van de middelbare scholen komen. Dat houdt o.a. in dat de proporties A- en B-leerlingen in het VHMO zo ongeveer moeten overeenkomen met de op economische gronden wenselijke bezetting van de A- en B-faculteiten in het hoger onderwijs.

Het feit dat in de ontwikkelde landen het lager en middelbaar onderwijs zich meer en meer richt naar sociale doelstellingen, terwijl in het wetenschappelijk onderwijs de economische doeleinden hun voorrangspositie plegen te handhaven, doet aan de noodzaak tot coördinatie tussen de verschillende onderwijsniveaus niets af. Hoe dringend nodig deze coördinatie is, is pas goed gebleken sinds een groot aantal landen hervormingen is gaan doorvoeren op diverse onderwijsniveaus zonder het geheel van het onderwijssysteem aan te pakken (of aan te kunnen pakken). Voorbeelden van de spanningen en ongemakken die daaruit voortkomen zijn er te over. In Frankrijk bijv. begint een reeks hervormingen van het secundair onderwijs in het recente verleden nu haar vruchten af te werpen: er zijn veel méér en anders voorbereide kandidaten voor de universiteiten dan vroeger. De traditionele „zeef” van het „baccalauréat” kan nauwelijks nog van kleinere mazen voorzien worden (per jaar gemiddeld 38 pCt. afgewezenen). Maar over de dringend nodige aanpassing van het hoger onderwijs aan de gewijzigde situatie in het middelbare onderwijs zijn de geesten nog zeer verdeeld; voorlopig zal het land zich dus nog wel met noodmaatregelen moeten behelpen. In Italië heeft de nieuwe „scuola media” voor de 11-14-jarige kinderen een nieuw programma en een moderne pedagogische aanpak ingevoerd. De middelbare scholen

waar de kinderen daarna in terecht komen, zijn bij het oude gebleven. Gevolg: de leraren in het middelbare onderwijs hebben tijd nodig om te wennen aan kinderen met een ander soort vooropleiding en de leerlingen worden na 3 jaren moderne pedagogie weer teruggebracht in het oude gareel.

Natuurlijk sijn de nieuwigheden op het ene niveau toch wel langzaam door naar het andere, maar het omgekeerde is evenzeer waar: de vernieuwing wordt afgeremd door de eisen die het volgende niveau stelt. Van die retro-actieve en in feite vernieuwing-afremmende werking zijn de examens in vrijwel alle landen het voorbeeld par excellence.

Nog een andere vorm waarin de nauwe samenhang tussen middelbaar en hoger onderwijs zich uit: de magische aantrekkingskracht van het wetenschappelijk onderwijs is een factor waarmee rekening gehouden moet worden bij het hervormen van het secundair onderwijs. Het opstellen van technisch en commercieel hoger onderwijs voor gediplomeerden van de corresponderende middelbare programma's leidt vaak niet alleen tot een „rush” op het hoger onderwijs, maar ook tot een sterke afname van het aantal gediplomeerden van deze middelbare opleidingen dat onmiddellijk aan het werk gaat.

Méer dan in andere vakken is de behoefte aan „horizontale” en „verticale” coördinatie in het recente verleden gevoeld in de natuur- en wiskundevakken. Het invoeren van nieuwe wiskunde dreigde het natuurkunde-onderwijs te ontwrichten en dit op zijn beurt had een funeste invloed op het scheikunde-onderwijs. Het invoeren van nieuwe leerstof in het VHMO, hoe voortreffelijk ook op zichzelf gezien, betekent dat de VHMO-abituriënten „slechter” op het hoger onderwijs zijn voorbereid zo lang dit laatste niet eveneens de nieuwe programma's heeft ingevoerd.

Onderlinge relaties bestaan er in het onderwijs in velerlei vorm: verticale tussen de diverse onderwijsniveaus, horizontale tussen de verschillende schooltypen voor eenzelfde leeftijdsgroep, zo ook tussen de diverse vakken in eenzelfde programma. Hoezeer in het onderwijs alle delen in het geheel passen en hoezeer ze alle op elkaar zijn afgestemd, wordt pas goed duidelijk als men veranderingen gaat invoeren. Aan vernieuwingen ontbreekt het in het Europese onderwijs niet. Maar het inzicht dat het onderwijssysteem één groot gecompliceerd geheel is, waarin men niet hier en daar iets kan bijstellen of veranderen zonder het evenwicht in gevaar te brengen, begint pas langzaam in de onderwijspolitiek door te dringen.

Een van de meest recente ontwikkelingen in de onderwijsprogrammering bestaat in het ontwikkelen van wiskundige modellen die het gehele onderwijssysteem omvatten. Deze modellen kan men dus gebruiken om na te gaan welke implicaties de wijziging van een bepaald onderdeel heeft voor alle andere delen van het systeem. Tevens kan men op deze manier garanderen dat de „timing” van de verschillende wijzigingen en aanpassingen onderling consistent is.

HET PROBLEEM VAN DE TIJDSDUUR

Het vraagt tijd alvorens nu genomen beslissingen hun effect beginnen te doen gevoelen. Nergens is dit méer waar dan op onderwijsgebied. Het bouwen van een nieuwe faculteit, de tijd nodig tot de eerste afgestudeerden uit de onderwijs-„pipeline” komen, de zojuist genoemde onderlinge relaties die maken dat de „timing” van één verandering afhangt van het al of niet doorgevoerd zijn van andere,

al deze factoren vereisen dat onderwijsprogrammering berust op een visie op lange termijn. Als men zich even een land voorstelt dat aan het begin van een proces van onderwijsplanning staat, kan men schematisch gezien de volgende etappen onderscheiden:

a. het opstellen van een plan op lange termijn. In deze etappe worden de doelstellingen van het onderwijs zoveel mogelijk omgezet in tastbare en onderling consistente doelstellingen. Dit houdt dus in de kwantificatie en de raming op lange termijn van de economische behoeften en de sociale vraag, alsmede het nagaan van de uitwerkingen van de veranderende druk van deze externe factoren op de structurele en kwalitatieve aspecten van het onderwijs. Dit moet op zijn beurt bekeken worden in het licht van de bestudering van de kwantitatieve en kwalitatieve interne efficiency van de onderwijssector. In dit stadium doet men er goed aan met alternatieven te werken waarvan de implicaties en gevolgen duidelijk uitgewerkt worden. Men kan aldus bijv. aantonen wat de gevolgen zijn van alternatieve niveaus van efficiency op de financiële „input”, op het aantal benodigde leraren, op het aantal gediplomeerden in een bepaalde tijdsperiode enz.

b. op basis van deze gegevens zullen de daartoe competente instanties moeten beslissen wat de haalbare doelstellingen van het onderwijs zijn.

c. in het licht van de gekozen doelstellingen kan dan een gedetailleerd actieprogramma opgesteld worden. Hierin moeten worden gedefinieerd en „getimed” de specifieke maatregelen en projecten, die nodig zijn om het onderwijssysteem geleidelijk op de weg te brengen die aangeduid is in het plan op lange termijn.

Het spreekt vanzelf dat als een planningproces eenmaal op gang gekomen is, de bovengenoemde etappen in elkaar overlopen: het plan op lange termijn zal naar gelang de tijd voortschrijdt en nieuwe gegevens binnenkomen regelmatig moeten worden aangepast; deze aanpassingen op hun beurt zullen weer de beslissingen, die ad b en c worden genomen, beïnvloeden. Het is ook duidelijk dat onderwijsprogrammering zoals hier geschetst een permanente dialoog vereist tussen de vertegenwoordigers van alle lagen van de maatschappij. In het bestek van deze artikelen kunnen we echter niet verder ingaan op de organisatie en de structuur van het planningproces.

Onderwijsprogrammering is dus een brede, consistente en systematische benaderingswijze die het mogelijk maakt nu beslissingen op onderwijsgebied te nemen die passen in een plan op lange termijn. Dit laatste is noodzakelijk omdat deze beslissingen pas vele jaren later hun vruchten beginnen te dragen. En als men nu zoveel bittere vruchten plukt, komt dat omdat men tien, vijftien of twintig jaar geleden maatregelen ad hoc heeft genomen, hetgeen in lijnrechte tegenstelling is tot de benaderingswijze die wij in deze artikelen hebben voorgestaan.

Onderwijsprogrammering is een jonge wetenschap. De ontwikkelingslanden zijn vooral wakker geschud door de economische aspecten van het probleem. De meer ontwikkelde landen maken zich zorgen over de versnelde toename van de sociale vraag naar de hogere takken van onderwijs en de mutatie die dit in het systeem gaat teweegbrengen. De tijden zijn rijp voor de systematische aanpak langs de lijnen die hier — op een uiteraard summiere en onvolledige manier — zijn geschetst.

L. Emmerij, M.A.
Drs. D. Kallen

Liberman, was nun?

II. De economische-hervormingsmaatregelen in de Sowjet-Unie*

Aan het slot van ons eerste artikel formuleerden wij de probleemstelling voor dit tweede: in hoeverre kan de economische besluitvorming in de Sowjet-Unie worden gedecentraliseerd zonder dat de centrale-planautoriteiten de beheersing van de economie en de mogelijkheid van economische planning op nationale schaal uit handen geven?

Er is (en wordt nog) veel discussie gevoerd over dit probleem en verwante zaken als prestatie-meters, prijsvorming e.d., ook in de Sowjet-Unie zelf. Afgaande op vele westerse persberichten is Liberman de enige hoofdrolspeler in dit proces, ten onrechte naar onze mening al dient hij zeker als een der antagonisten te worden beschouwd in het volgende spel in drie bedrijven.

EERSTE BEDRIJF: DE WIND DER VERANDERING

Hoewel reeds in de jaren vijftig in de Russische pers wat verspreide kritiek op bepaalde details van het planning-systeem wordt geuit¹⁾, brandt een meer frequente en substantiële kritiek pas los in 1960 en 1961. Zo stelt in maart 1960 A. Yefimov voor, wijzigingen in de consumptieve-vraagpatronen nauwlettend in de gaten te houden alvorens bepaalde produktiewegen in te slaan of te blijven volgen. In dat jaar richt zich trouwens toch de hoofdmoot der discussie op de volledige veronachtzaming van de consumentenvoorkeuren en het ontbreken van een adequate feedback voor het doorgeven van deze voorkeuren. De staatshandelsorganisaties staan dan ook aan veel aanvallen bloot. Zij worden er met name voor verantwoordelijk gesteld dat de consumentenpreferenties zo slecht in het produktie-assortiment tot uiting komen. Zij zouden moeten zorgen dat meer gegevens over wijzigingen in de vraagstructuur beschikbaar kwamen. In 1961 concentreert de discussie zich op de feilen in het systeem van prestatie-meters. O.a. Manevich doet in dat jaar suggesties in de richting van een „incentives“-stelsel dat minder ruimte zou openlaten voor discrepanties tussen de materiële belangen van managers en arbeiders in de bedrijven enerzijds en de macro-economische doeleinden anderzijds.

Tegen het eind van 1961 wordt de discussie van zodanig volume dat de partij hier wel officieel aandacht aan moet schenken. Het in oktober 1961 voor het eenentwintigste partijcongres ontvouwde partijprogramma is dan ook een belangrijke stap in de geschiedenis van het economisch denken in de Sowjet-Unie, niet in die zin dat het meteen tot veel ingrijpende wijzigingen in het planning-systeem leidt, doch doordat het duidelijk de gebreken ervan erkent, oproept de consumentenpreferenties als feedback in te bouwen en — meer in het algemeen — de orthodoxe nadruk op de sector der kapitaalgoederen laat varen. Chroest-sjow beklemtoont bij die gelegenheid voorts de noodzaak het planproces soepeler te laten verlopen en management op bedrijfsniveau te rationaliseren. Het belangrijkste is eigenlijk dat impliciet de gehele economische discussie wordt gesanctioneerd, ook met terugwerkende kracht.

Het aldus door het partijcongres in 1961 ontstoken groene licht leidt tot een intensivering van het debat in de jaren 1962-1964. In die jaren ook krijgt de naam Liberman een ruime bekendheid. Opgemerkt dient hierbij dat zijn artikelen in 1962 dienen te worden beschouwd als het resultaat van studies van een grotere groep geleerden, de zgn. Kharkow-groep, waarbij Liberman als woordvoerder optreedt. Bovendien waren er vóór hem reeds enkelen geweest — wij noemden al Voznesensky, Varga en Manevich — die verwante voorstellen deden; Liberman zelf had ook reeds eerder (1955) hierover zijn ideeën gepubliceerd. De redenen van de exclusieve koppeling van Libermans naam aan de „hervormingsbeweging“ dienen veeleer te worden gezocht in het feit dat een van zijn belangrijkste artikelen in een dagblad verschijnt (de *Prawda* van 9 september 1962) en daardoor veel publiciteit krijgt en doordat zijn voorstellen wel tot de meest liberale behoren in de tot dan gevoerde discussie, hetgeen een polemiek met veel re- en dupliek tot gevolg heeft. Gevoegd bij de identificatiebehoefte van de mens, d.w.z. het uit utiliteitsoverwegingen ophangen van een bepaalde ontwikkeling aan één naam, maakt een en ander het op de voorgrond treden van (de naam van) Liberman begrijpelijk.

Aan de redenering van de Kharkow-groep ligt de volgende stelling ten grondslag. Er mogen niet langer strijdigheden of discrepanties optreden tussen de macro-economische belangen en de materiële belangen van de individuele onderneming. Dit zou moeten worden gerealiseerd door de manager zelf de meeste details van de hem opgedragen taak te laten bepalen. De prestaties van zijn bedrijf zouden niet meer moeten worden gemeten met behulp van vele, gedetailleerde normen; hij zou nog maar verantwoording verschuldigd moeten zijn voor slechts enkele totaalresultaten. *Winst* zou daarbij de centrale norm moeten worden, de enige bron van bonussen voor managers en personeel, hetgeen efficiencybevorderend zou werken. De op te stellen bonusschalen, gerelateerd dus aan de gemaakte winsten, zouden enige jaren onveranderd moeten blijven, dit in tegenstelling tot de dan bestaande situatie waarin overschrijdingen van de plantaak prompt „beloond“ worden met een strengere taak in de volgende periode. Iedere onderneming zou binnen de (dus globale) planopdracht maximale ruimte moeten krijgen voor een fijner afstemming van het produktie-assortiment op de consumentenpreferenties en in staat moeten zijn directe contacten met afnemers te onderhouden. De voorgeschreven plantaak zou nog slechts globale assortimentseisen en levertijden bevatten.

De houding van de partij in deze jaren is steeds ietwat aarzelend en tweeslachtig. Enerzijds is men geneigd de

* 1 in *E.-S.P.* van 22 november jl., blz. 1178-1180.

¹⁾ Zelfs al in de jaren veertig. Voznesensky (hoofd van Gosplan tot 1949) en Varga hielden toen reeds pleidooien voor een herwaardering van de belangrijke economische rol welke winsten kunnen spelen en voor een juistere kostprijsberekening.

hervormingsvoorstellen om ideologisch-politieke redenen te verwerpen, anderzijds is men in een fase van de socialistische ontwikkeling geraakt waarin de nadruk gaat verschuiven van de kapitaalgoederen- naar de consumptiegoederenindustrie, een fase waarin de schaarsteverhoudingen van het Stalinistische tijdperk plaatsmaken voor een economie, waarin de vraagzijde van de markt een grotere rol gaat spelen. Dit geeft het door de Sowjetleiders bepleite concurreren met en voorbijstreven van de Verenigde Staten meer reliëf. Maar dit streven zou weer impliceren dat sommige der bepleite maatregelen inderdaad ook geëffectueerd zouden moeten worden, dat dus de dysfunctionele werking van het bestaande systeem van prestatieometers tot een functionele wordt omgebogen.

TWEDE BEDRIJF: KOSYGIN'S VOORSTELLEN

Een belangrijke datum in deze hele ontwikkeling is 27 september 1965. Dan houdt Kosygin zijn bekende rede voor het Centraal Comité van de CPSU, waarvan economische hervorming het onderwerp is. Enkele citaten om de teneur van Kosygin's betoog aan te geven:

Het is onze samenleving bepaald niet onverschillig, met welke kosten een resultaat wordt bereikt, met welk nuttig effect niet alleen elk bedrijf, maar ook iedere werker afzonderlijk werkt... De huidige vormen van leiding geven, van planning en stimulering in de industrie komen niet meer overeen met de moderne technisch-economische omstandigheden en met de stand van de ontwikkeling der produktie en de uitbreiding van de betrekkingen tussen de bedrijven zijn evenals hun rechten beperkt. Hun verantwoordelijkheid is ontoereikend... Het bestaande stelsel van de materiële stimulering der werkers in de industrie wekt bij hen slechts een geringe belangstelling voor de verbetering van de totale prestaties der bedrijfsarbeid op en staat niet zelden in tegenstelling tot de belangen van het nationale bedrijfsleven in zijn geheel... Onder de omstandigheden van de groeiende concentratie der produktie en de uitbreiding van de betrekkingen tussen de bedrijven onderling zijn de bestaande grenzen van de economische zelfstandigheid te eng geworden voor de moderne socialistische bedrijven... Te dien einde moet de te ver doorgedreven reglementering van de economische activiteit der bedrijven worden afgeschaft... (Voorgesteld wordt) de bedrijfskostenberekening uit te breiden en te ontwikkelen, en de economische stimulansen van de produktie met behulp van gegevens betreffende prijs, winst, premies en kredieten te verhogen... Een der hoofdtaken voor de planning- en economische organen is de verbetering van de kwaliteit der produktie overeenkomstig de behoeften van de verbruikers en het moderne technische peil... De overgang naar nieuwe vormen en methoden der economische stimulering van de industriële produktie vereist een verbetering van het systeem der prijsvorming. De prijzen moeten steeds beter een weerspiegeling zijn van de maatschappelijk noodzakelijke arbeidskosten, de kosten van produktie en afzet dekken en ieder normaal functionerend bedrijf een evenredige winst garanderen... Wanneer er geen gefundeerde prijzen zijn, zijn ook de economische berekeningen niet voldoende betrouwbaar, hetgeen weer het nemen van subjectivistische beslissingen in de hand werkt.

Een inventarisering van de in deze rede voorgestelde, concrete hervormingsmaatregelen levert het volgende resultaat op:

1. Het in beginsel op regionale basis geschoeide planning-systeem wordt verlaten voor het ministeriële systeem („het beginsel der leiding per industriële branche”).
2. De aan de bedrijven van bovenaf opgelegde normen voor de beoordeling van het bedrijfsresultaat worden teruggebracht tot minder dan een derde van het oorspronkelijke aantal; de overblijvende dienen een verhoging van de doeltreffendheid der produktie ten doel te hebben. Vijf operationele planindicatoren zijn overgebleven: verkoopcijfers,

het hoofdassortiment der produktie, het loonfonds, winst (als totaalbedrag en als percentage van het kapitaal) en betalingen aan en toewijzingen uit de staatskas. Daarnaast worden eveneens centraal voor de bedrijven vastgesteld: instructies voor het toepassen van nieuwe technieken, voor de toelevering van grond- en hulpstoffen en — voor zover het de betreffende onderneming aangaat — de omvang van de voor dat bedrijf centraal vastgestelde investeringen als onderdeel van het centrale-investeringsplan. De opmerkelijkste wijziging in deze lijst is — naast het verminderen van het aantal der indicatoren — wel het in de plaats komen van de omvang der *verkopten* voor die der *bruto produktie*, hetgeen betekent dat wanneer goederen van een slechte kwaliteit geen kopers meer vinden het niet mogelijk zal zijn toch aan te tonen dat aan de plantaak is voldaan door op de produktiecijfers te wijzen. *Een nauwere koppeling dus aan de consumentenpreferenties.*

3. Voortaan zullen de prioriteiten van de centrale planners en de materiële belangen van arbeiders en managers moeten samenvallen. Daartoe zal een radicale verandering in het systeem van prestatieometers moeten worden ingevoerd, en wel zodanig dat de bedrijven bij de uitwerking en vervulling van hogere plantaken en bij het beter gebruik maken van interne reserves een werkelijk belang zullen krijgen. De bonussen van de managers mogen niet meer afhangen van de omvang der produktie maar van hoeveel zij verkopen en van de winst die zij daarmee kunnen maken. Een groter deel van de behaalde winsten zal voortaan voor eigen besteding in het bedrijf mogen blijven. De omvang van dat deel zal afhankelijk zijn van de rentabiliteit van het geïnvesteerde kapitaal, de gerealiseerde winsten, de toename van de verkochte hoeveelheden produkt en de kwaliteitsverbetering van het produkt (één enkele norm, bijv. de winsten, is nog niet mogelijk; er zijn immers nog altijd bedrijven die „geplande verliezen” lijden). Het materiële belang van de arbeiders zal voortaan niet alleen meer liggen bij de vervulling van hun individuele plantaak, maar ook bij het totaalresultaat van de onderneming. Om de onderneming aan te sporen geen „verborgen” reserves meer in haar produktiecapaciteit aan te houden en haar minder aarzelend te doen staan tegenover het accepteren van ambitieuzere plantaken zullen de bonussen voor de vervulling van de plantaken verhoudingsgewijs hoger komen te liggen dan die voor de mate waarin deze plantaken worden overschreden. Ter wille van een juiste allocatie zal ook een vergoeding voor het gebruik van kapitaal („rente” is nog een te belast woord) worden ingevoerd.

Op 2 oktober 1965 worden de voorstellen aanvaard door de Opperste Sowjet.

DERDE BEDRIJF: WAT IS ER NU AL MET AL SINDS 1965 VERANDERD?

Het „nieuwe systeem van planning en economische stimulansen” — dat er dus in zijn algemeenheid op neerkomt dat de „incentives” worden losgekoppeld van de produktiecijfers en weer worden vastgekoppeld aan de omzet- en winstcijfers — krijgt in oktober 1965 formeel gestalte in de vorm van een „Statuut” dat de grondregels voor het nieuwe systeem vastlegt en van meer op de praktijk gerichte uitvoeringsbepalingen die in februari 1966 worden uitgevaardigd. Maar wat is nu per saldo in die praktijk het resultaat geweest?

In januari 1966 worden 43 veelsoortige industriële onder-

nemingen met in totaal 300.000 werknemers onder het nieuwe systeem gebracht. Aan het eind van dat jaar zijn het er ca. 700 met ongeveer 2.000.000 werknemers geworden²⁾. In augustus/september 1967 valt een derde van de industriële productie onder het nieuwe stelsel (en veel dienstverlenende bedrijven, met name in de vervoersector). Aanvankelijk was het de bedoeling dat begin 1968 de gehele industrie (ca. 45.000 ondernemingen) onder het nieuwe systeem zou opereren; het ziet er nu naar uit dat zulks zelfs eind 1968 nog geenszins het geval zal zijn. Zeer positieve informatie kon inmiddels worden verstrekt over de resultaten in 1966 van die eerste 700 ondernemingen: zij hadden t.o.v. 1965 liefst 11 pCt. meer verkocht, 24 pCt. meer winst gemaakt en een gestegen arbeidsproductiviteit van 8 pCt. gerealiseerd, tegenover cijfers van 8,6 pCt. (bruto productie), 10 pCt. (winsten) en 5 pCt. (arbeidsproductiviteit) voor de *gehele* industrie. Dat lijkt natuurlijk een geweldige vooruitgang, maar men dient deze resultaten enigszins te relativeren wanneer men bedenkt dat de bewuste 700 qua efficiency en rentabiliteit tot de beste behoorden. In dat licht zou een juistere confrontatie van cijfers *die* zijn waarbij tegenover de resultaten van de 700 de desbetreffende cijfers voor dezelfde groep over vorige jaren werden gesteld. Bovendien heeft dat winstpercentage van 24 naar alle waarschijnlijkheid betrekking op de *bruto* winst, een weinig duidelijke indicator van de rentabiliteit dus.

Een tweetal artikelen in *Problems of Communism*³⁾ geeft een aardig overzicht van de sinds de ingevoerde maatregelen opgetreden problemen, fricties en spanningen. De volgende elementen zijn daarin te onderkennen:

1. *Ten aanzien van de autonomie der managers.* Voor de bepaling van *hoeveel* en *wat* zij zullen gaan produceren zijn nog twee centrale planindicatoren overgebleven: verkoopcijfers en globale assortimentseisen. Toch is hun ruimte tot het nemen van autonome beslissingen geringer dan men hieruit wellicht zou afleiden. Hun marge voor eigen assortimentsbepaling mag groot lijken, door het strenge en weinig flexibele systeem van grond- en hulpstoffentoewijzing hebben zij in feite daarvoor weinig manoeuvreerruimte. Bovendien komt het vaak voor, doordat toch vaak streng gereguleerde kwaliteitsomschrijvingen worden uitgevaardigd, dat de betreffende onderneming wordt gedwongen produkten voort te brengen, waarvan zij weet dat zij geen aftrek zullen vinden. Dit is duidelijk in strijd met de strekking van de september-resolutie. Belangrijk obstakel is voorts het systeem van centraal vastgestelde prijzen, hetgeen vaak een *negatieve* sanctie betekent voor kwaliteitsverbetering en assortimentsverbreding; immers, deze beide laatste gaan als regel gepaard met een verhoging van de produktiekosten. Bij onveranderlijke prijzen impliceert dat tevens winstverlaging, weinig stimulerend juist nu de winst prestatie-meter is geworden. Directe contacten tussen ondernemingen zijn merendeels ook nog uit den boze. De centrale bevoorradings- en afzetorganisaties bepalen met wie en in welke mate consumptiegoederenindustrieën, grond- en hulpstoffenleveranciers en groothandelsorganisaties koop- en verkoopovereenkomsten mogen aangaan⁴⁾. Ook op dit punt dus te weinig ondernemersautonomie en juist teveel schakels in het doorgeven van de consumentenpreferenties.

De ondernemingen zouden een grotere beschikkingsbevoegdheid krijgen ten aanzien van de kapitaal-aanwending, zoals afschrijving, verkoop van overtollige capaciteit, vrije benutting van afschrijvingsfondsen enz. Ook hier

worden weer gevallen gerapporteerd waarin controlerende instanties de autonomie der managers inperken door bijv. het verbieden van het verkopen van overtollige machines, of door het inkrimpen van dat deel van het afschrijvingsfonds dat de onderneming vrij ter beschikking zou komen. Het in te stellen produktiefonds waaruit door het bedrijf zelf gelden zouden kunnen worden geput voor bepaalde autonome investeringen — een belangrijke vorm van zelfdoen, waarvan men zich veel voorstelde — blijkt in heel veel gevallen niet meer te zijn dan een fractie van de centraal te bepalen investeringsomvang en -richting. Dat deel wat zelf mag worden bepaald is dan bovendien nog onderworpen aan preventieve (en vaak langdurige) controle. Daarbij dient voorts nog te worden bedacht dat het produktiefonds slechts gebruikt mag worden voor vernieuwing en modernisering van de *bestaande* kapitaaluitrusting; investeren op eigen houtje in *nieuwe* kapitaaluitrusting is de ondernemer *geheel* onthouden.

Werd voor de ondernemingen als norm voor de loonbetaling alleen de totale loonsom vastgesteld, daarbinnen zou het bedrijf alle ruimte hebben voor een zelfstandige bepaling van loonschalen, individuele loonverschillen, bonusregelingen, zo ook de bevoegdheid krijgen tot het aannemen en ontslaan van personeel naar eigen inzicht. Op de gedecentraliseerde wijze van vaststelling der loonschalen is men inmiddels weer teruggekomen; om mogelijke loonverschillen tussen identieke beroepen in uiteenlopende bedrijven en bedrijfstakken tegen te gaan heeft men op dit punt weer de centrale bevoegdheden in ere hersteld. Ten aanzien van de bonusregelingen en aanstellings-, ontslag- en promotiebevoegdheden kan inderdaad echter van een zekere autonomie op ondernemingsniveau worden gesproken.

Vervelend zaken doen is het vaak voor ondernemingen die onder de nieuwe regeling vallen met bedrijven die nog volgens de oude normen werken. Immers, de eerste zijn aan strengere normen gebonden t.a.v. bijv. levertijden, aan een strengere contracttrouw in het algemeen, dan de laatste. M.a.w. de eerste kunnen voor levertijdoverschrijding vrij hoge boetes worden opgelegd, die ze echter niet kunnen doorgeven aan de hun veel te laat leverende eigen producenten.

2. *Ten aanzien van de „incentives”.* De dubbelé „link” rentabiliteit-winsten en winsten-bonussen is gebleken zeer veel gebreken te vertonen. In de eerste plaats wordt de rentabiliteit van Sowjet-bedrijven, zoals deze in cijfers tot uitdrukking komt, sterk beïnvloed door zaken die niets met de efficiency van het bedrijf te maken hebben, als alle mogelijke soorten „differential rents” en belastingen. Er treden dan ook enorme rentabiliteitsverschillen tussen gelijksoortige bedrijven op. Daarbij komen dan nog de reeds eerder genoemde feiten van de prijsvorming, welke een juiste kostprijsberekening in de weg staan, zonder welke geen goed inzicht kan worden verkregen van de efficiency. Winstgevendheid als maatstaf van efficiency kan dus niet meer zijn dan een zeer grove index. In de tweede plaats blijft — om de genoemde kunstmatige rentabiliteitsverschil-

²⁾ Een eenvoudig rekensommetje leert dat men met de grootste ondernemingen is begonnen.

³⁾ Theodore Frankel: „Economic Reform: A Tentative Appraisal”, mei/juni 1967, blz. 29-41; Keith Bush: „The Reforms: A Balance Sheet”, juli/augustus 1967, blz. 30-41.

⁴⁾ In de aan de hervorming voorafgaande experimenten met enkele groepen bedrijven was daarentegen juist meer ruimte voor directe contractuele relaties.

len te compenseren, t.b.v. het bonusstelsel — een naar bedrijfstak en zelfs naar bedrijf wisselend percentage van de winst in het bedrijf voor het bonusfonds. Dit percentage kan om reeds genoemde redenen niet anders dan op vrij ruwe wijze worden berekend. Op zijn beurt vormt dus ook het bonusfonds weer een grove maatstaf van behaalde winsten.

Dit alles betekent allerminst dat deze winstcijfers geen invloed uitoefenen op de bedrijfsefficiëntie. Integendeel, aangezien de bonussen der managers een belangrijk deel van hun honorering uitmaken, hebben zij er alle belang bij het bonusfonds zo groot mogelijk te maken. Zij vragen daartoe zo hoog mogelijke plancijfers „winst” voor hun bedrijf omdat — en dat is een essentieel en positief verschil met voorheen — de bonussen voor een 100 pCt. planvervulling hoger zijn dan die voor de cijfers waarmee de plantaak wordt overtroffen. Aldus hebben de managers er alle belang bij hun doeleinden zo hoog mogelijk te stellen en bijgevolg hun produktiecapaciteit zo economisch mogelijk te benutten. Reserves aan ongebruikte produktiecapaciteit, waar vroeger geen enkele aansporing bestond deze te benutten, komen nu vrij en worden ingezet. Voorheen daarentegen bestond niet die drang naar hoge initiële plancijfers te streven; integendeel, een lage „target” bood des te meer ruimte voor managersgewin. Immers, toen waren de bonussen zodanig dat het overtreffen van de norm beter werd gehonoreerd dan het vervullen ervan; maar men zorgde er wel weer voor niet te veel de norm te overtreffen, want dan werd deze natuurlijk door de planautoriteiten voor de volgende planperiode verhoogd (de ervaringen met het stukloon voor arbeiders in West-Europa wijzen in dezelfde richting). De nieuwe prestatie-meter „winst” oefent nu bijgevolg een belangrijke neerwaartse druk uit op de kosten, werkt efficiëntiebevorderend. Hetzelfde geldt voor de norm „verkoopcijfers”; ook deze vormt een prikkel tot kostenreductie en — maar dit in slechts zeer beperkte mate, zoals wij hierboven ad 1 zagen — tot een rekening houden met de wensen van de consument.

De verdeling van het bonusfonds over managers en arbeiders is echter zeer ongelijk. Voor de eerste groep zouden de bonussen in veel gevallen 35 tot 50 pCt. van het officiële salaris vormen, voor de laatste categorie zou echter 4 tot 7 pCt. reeds aan de hoge kant zijn. De overeenkomst met menige tantiëmeverdeling over commissarissen en lager personeel bij ons dringt zich onwillekeurig op (ook een stukje convergentietheorie eigenlijk).

EPILOOG

Zowel de discussie in de jaren zestig als de ten slotte gevolgde economische-hervormingsmaatregelen vonden hun rationalisatie in de in het afgelopen decennium opgetreden relatieve stagnatie van de Sowjet-economie, tot uiting komend in teruglopende groeipercentages. De belangrijkste twee oorzaken hiervan waren ten eerste de gebreken van de centrale planning, hetgeen gecompenseerd werd door een bureaucratische ⁵⁾ interventie op het niveau van management in de onderneming, ook in vele besluitvormingsprocedures van zeer routinematige aard, welke die gebreken alleen maar duidelijker accentueerden, en ten tweede een systeem van prestatie-meters dat bedrijfsleiding en centrale-planautoriteiten tegengestelde doeleinden liet nastreven.

In zijn algemeenheid kan gezegd worden dat de ingevoerde maatregelen aan hun doel hebben beantwoord: de „incentives” der managers vervullen hun taak in die zin

dat produktie terwille van de produktie zelf heeft afgedaan, meer op kostprijbewaking wordt gelet en het produktieprogramma wat fijner op de consumentenvoorkeuren wordt afgestemd. Wij zagen echter ook dat aan de autonomie der bedrijfsleiding nog heel wat mankeert, dat plannersvoorschriften een juiste en directe afstemming op de consumentenvoorkeuren vaak in de weg staan, dat zo ook het starre centraal geleide prijssysteem een werkelijke operationele efficiëntie verhindert en eerder de preferenties der planners dan die der consumenten weerspiegelt. De prijsvorming blijft de crux van het systeem. Men zou het nieuwe stelsel min of meer geslaagd kunnen noemen, voor zover het door middel van de nieuwe prestatie-meters — al komen die voor het overgrote deel slechts de managers ten goede — de intenties der centrale-planautoriteiten en de materiële belangen der ondernemingen op één lijn zet. Weinig geslaagd is het voor zover het de overdracht van bevoegdheden naar het niveau van bedrijfsmanagement betreft. *Van een werkelijke decentralisatie van de economische besluitvorming is geen sprake.*

Tegen genoemde overdracht van bevoegdheden is veel ideologisch en praktisch verzet gerezen van de onder de directe topleiding liggende bestuurlijke niveaus op de ministeries en de vele controlerende en toezichhoudende instanties. Bovendien is het zo dat deze critici van de nieuwe maatregelen in de meeste gevallen ook juist degenen zijn die voor de uitvoering ervan moeten zorgdragen. Een bureaucratische betutteling der bedrijven is vaak het gevolg. Deze kan soms zulke vormen aannemen dat een bedrijfsleiding zich meer i.p.v. minder normen dan vroeger ziet opgelegd, omdat naast de nieuwe officiële plantaak-indicatoren de controlerende instanties officieus ook nog de oude blijven hanteren en niets nalaten om hun oude machtsposities te kunnen handhaven, zij het dan niet officieel gesanctioneerd. Vooral de oude norm „bruto produktie” blijkt een hardnekkig bestaan te lijden. Men kan moeilijk afstand doen van dit symbool van een tijd die voorbij is, van het produceren om der (al dan niet verkochte) produktie wille. Het Stachanow-syndroom raakt moeilijk overwonnen.

dR

⁵⁾ Wij gebruiken dit adjectief hier niet in de populair-pejorative doch meer in de sociologische zin van het woord.

Literatuur:

• J. L. Felker: *Soviet Economic Controversies. The Emerging Marketing Concept and Changes in Planning, 1960-1965*. M.I.T. Press, Cambridge Mass./Londen 1966, 172 blz., 48 sh.

Dit boek — de titel zegt het al — inventariseert a.h.w. de economische discussie rond de Sowjet-economie, met name die van de jaren 1962-1965. Het analyseert de oorzaken van het langzamerhand in ere herstellen van het marktbegrip en de consumentenpreferenties en laat deze ontwikkeling zien. In de verwerkte literatuur valt de nadruk vooral op de Russische zelfkritiek; buitenlandse literatuur neemt een geringere plaats in. Het boek bevat acht hoofdstukken: Introduction — Value and trade theories in evolution — Contemporary economic controversies — Socialist profits and industrial reform — Basics of soviet pricing — The value-price dilemma — Problems and trends of soviet marketing — Summary conclusions (The marketing concept; 1965 Economic reforms).

• A. Kosygin: *Nieuwe methoden van economisch beleid in de Sowjet-Unie. Over de verbetering van de leiding der industrie, de vervolmaking der planning en de versterking van de economische stimulering der industriële produktie*. Pegasus, Amsterdam 1966, 68 blz., f. 1,90.

Kosygin's befaamde rede van 27 september 1965 voor het Centraal Comité. Een belangrijk document.

• De in noot 3 genoemde artikelen in *Problems of Communism*.

Enkele facetten van de Zweedse economie

DEMOGRAFIE

Zweden heeft zich in een goede halve eeuw weten te ontwikkelen van een wat achtergebleven gebied — in de vorige eeuw leefde bijvoorbeeld de horigheid in de landbouw nog in een bijzondere vorm voort — tot een natie die economisch en cultureel een vooraanstaande plaats inneemt. Het heeft er offers voor gebracht: zijn procreatie van vorige eeuwen is door een planmatige, minder ambitieuze vervangen. Wij herinneren er aan dat Zweden in 1890 4,8 miljoen inwoners telde en sedertdien van emigratieland immigratieland is geworden. Sedert 1945 komen er tienduizenden per jaar het land binnen, in 1964 zelfs 38.334.

Het land werd krachtig geürbaniseerd; eenderde deel van de bevolking in Zweden woont nu in Groot-Stockholm; Groot-Göteborg en Groot-Malmö bijeen. De binnenlandse volksverhuizing, nauwelijks geremd tijdens de beide wereldoorlogen, deed het aantal steden met meer dan 25.000 inwoners tussen 1910 en 1965 stijgen van 11 tot 43. Hierin zijn begrepen acht gemeenten: Huddingë, Järfalla, Lidingö, Sollentuna, Solna, Sundbyberg, Södertälje en Täby, welke tot de 52 satellietgemeenten van Stockholm behoren. In dezelfde periode steeg de bevolking van Zweden van 5,5 tot 7,8 miljoen.

Zweden behoort tot de landen, die aanzienlijk meer inwoners zouden kunnen herbergen zonder overbevolkt te geraken. Het beschikt behalve over een redelijk aangenaam klimaat en een immense oppervlakte over grote natuurlijke rijkdommen.

NATUURLIJKE RIJKDOMMEN

Elk jaar wordt in Zweden per inwoner 5.300 kWh elektriciteit opgewekt (in Nederland 1.750 kWh). Er wordt, eveneens per inwoner, ruim 1 m³ gezaagd hout afgeleverd, 0,6 ton cellulose, 0,4 ton papier, 1 ton ijzer en staal en 1 ton beton — om uit de duizenden voortbrengselen er slechts enkele te noemen.

Er staan in Zweden na elke jaarlijkse houtkap per inwoner altijd nog 1.400 dennen, 3.000 sparren en 2.000 berken overeind ¹⁾, dat wil zeggen dat er, bij een gemiddelde groeitijd van 25 jaar per boom, 1.920 mln. (4 pCt. van 6.400 × 7,5 mln.) dennen, sparren en berken per jaar dienden te worden aangeplant indien alle bos produktief bos was. Dit is niet geheel het geval maar niettemin legt het een zware belasting op de bosexploitatie. Geen boer mag bijv. zijn landbouwbedrijf liquideren zonder zijn land opnieuw met bomen te hebben beplant.

Het bosbeheer is in Zweden even belangrijk als bij ons de waterbeheersing. Roofbouw zou de grondslagen van de volkswelvaart aantasten. Vergevoerde plannen voor nieuwe cellulosefabrieken, bijv. in de noordkalot in samenwerking met Finland en Noorwegen ondernomen, moesten worden afgelast toen berekeningen leerden dat roofbouw niet zou zijn te ontgaan als de plannen gerealiseerd zouden worden.

ECONOMISCHE POLITIEK

Zweden is een moderne industriestaat geworden, die zijn strategische fabrieken, w.o. waterleidingbedrijven, onder de grond heeft laten verdwijnen. Desgewenst transporteert het de benodigde elektrische energie over een afstand van 900 km van noord naar zuid. Het is Zweden daarbij gelukt de toestand van full-employment enkele decennia achtereen vrijwel onafgebroken te handhaven, het levenspeil op te voeren tot het hoogste van Europa (o.a. vier weken vakantie en een voorbeeldig stelsel van sociale voorzieningen) en toch de handelsbalans zodanig weten te houden dat geen desastreuze monetaire moeilijkheden het hoofd behoeften te worden geboden.

Dit alles is mogelijk geworden door een politiek waarbij alleen in uiterste noodzaak tot steun aan in moeilijkheden geraakte bedrijven werd besloten (een uitzondering was de werf in Uddevalla). In het algemeen liet men bedrijven, die geen winst meer konden maken — zowel in de landbouw als in de industrie —, opgaan in grotere eenheden of verdwijnen. Sommige steden verloren zo hun gehele textiel- of confectie-industrie. In tijden van slapte werd overgegaan tot tijdelijke bedrijfssluitingen en tot planmatige produktiecontingenteringen. Sedert enige tijd werkt bijv. de papierindustrie (in geheel Scandinavië) op 90 pCt. van haar capaciteit.

POLITIEKE STABILITEIT

Zweden heeft een eenvoudige partijpolitieke structuur. De Sociaal-Democratische Partij, die de volstreckte meerderheid in de Rijksdag heeft en sedert de oorlog onafgebroken, hetzij alleen hetzij gesteund door agrariërs, aan het bewind is geweest, ging steeds de verkiezingen in met een duidelijk doel voor ogen: langere betaalde vakantie, meer gesubsidieerde woningbouw, staatspensioen. Telkens werd één wens sterk op de voorgrond geplaatst, die dan in de zittingsperiode na de verkiezingsoverwinning ook

¹⁾ Volgens Jalmar Furuskog: *Vårt land*.

(I.M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co
GORINCHEM

**staalconstructies
metalen ramen en deuren**

werd gerealiseerd. Dit is aan het vertrouwen in de politiek-in-het-algemeen stellig ten goede gekomen.

De grote stabiliteit van de Zweedse regeringen — indirect bevorderd door een gelijk denken van vrijwel alle partijen over de buitenlandse politiek — komt tot uiting in het feit dat Zweden in 47 jaar slechts drie premiers heeft gehad: van 1920-1932 Hjalmar Branting, van 1932-1946 Albin Hansson en van 1946-heden Tage Erlander. Een partij, links van de Sociaal-Democratische Partij, heeft nog weinig aanhang kunnen verwerven. Dit kan echter door het gewijzigde regime in de Sowjet-Unie gaan veranderen; de conjunctuur tijdens de volgende verkiezingen zal in dit opzicht een factor van groot belang worden.

IMPORT EN WELVAARTSINDICATOREN

Zweden behoort met 23 mrd. kronen (= f. 16,1 mrd.) tot de landen met de hoogste import per hoofd van de bevolking, nl. f. 2.000. Rond 5 pCt. hiervan komt uit Nederland. Men ergert er zich in Zweden danig aan, dat één land als Frankrijk, dat in relatief veel mindere mate aan de internationale handel deelneemt en per hoofd van de bevolking slechts een import heeft van f. 800, geneigd is andere landen de pas af te snijden als het erom gaat door een levendige goederenruitswisseling de internationale arbeidsverdeling te bevorderen en aldus de achterstand in te lopen, die Europa heeft ten opzichte van de Verenigde Staten.

De Zweedse import

Uit	januari-juni 1966	januari-juni 1967	Verschil (in pCt.)
	(in mln. kronen)		
E.V.A. (incl. Finland)	4.080	4.305	+ 5,5
E.E.G.	4.271	4.220	- 1,2
Oost-Europa	493	501	+ 1,6
Overige landen	3.096	3.021	- 2,4
Totaal	11.940	12.047	+ 0,9

De grote import per hoofd en per gezin wordt weerspiegeld in de hulpmiddelen waarover het Zweedse gezin beschikt. Deze hulpmiddelen zijn voorwaarde voor een leven, waarbij meestal zowel de man als de vrouw in het arbeidsproces zijn ingeschakeld.

Zweden beschikt over 220 auto's per 1.000 inwoners, d.i. 33 meer dan Frankrijk, welk land jarenlang recordhouder in Europa was. Het heeft 42 telefoonaansluitingen per 100 inwoners, tegenover 36 in Zwitserland (het tweede land in Europa), 28 in Denemarken (derde), 18 in Nederland (zesde). Het verbruik van krantenpapier per inwoner is in Zweden het hoogst: 30 kg tegenover 17 in Nederland. Het totale papierverbruik ligt op 145 kg per inwoner per jaar; in Nederland op 100 (niettemin plegen de straten in Zweden minder door oud papier bevuild te zijn dan in Nederland).

Televisietoestellen waren er in 1964 in Zweden 256 per 1.000 inwoners (in Nederland 151). Deze laatste cijfers lenen zich minder goed voor vergelijking, omdat men t.v.-toestellen niet op het aantal inwoners behoort te betrekken doch op het aantal gezinnen of woningen. Daar het Nederlandse gezin in doorsnee kinderrijker is dan het Zweedse, komt Nederland bij vergelijking wat achteraan.

Gegevens als hierboven vermeld, illustreren het welvaartspeil van Zweden. Een nauwkeurige vergelijking zou even-

wel verlangen dat men daarin betrok welk deel van de consumptiegoederen op afbetaling is gekocht en nog niet is afbetaald en anderzijds hoeveel per hoofd op de spaarbankboekjes staat. Dit zou een correctie op de welvaartgegevens, hierboven genoemd, noodzakelijk kunnen maken.

CONJUNCTUUR

Het Zweedse conjunctuurinstituut houdt de vinger op de pols en verwerkt de vele signalen. De betrekkelijk eenvoudige staatsstructuur maakt een doeltreffende conjunctuurbeheersingspolitiek mogelijk. Deze kan de door binnen- en buitenlandse oorzaken ontstane schommelingen afzwakken.

Sedert 1966 bevindt Zweden zich, zonder zijn positie als welvarend land te behoeven prijsgeven, in een ietwat minder gunstige situatie. In juni jl. waren er 31.600 geregistreerde werklozen tegen 14.800 vorig jaar. Dit is altijd nog een laag cijfer. De Zweedse industrie profiteert volop van de tolvrije export naar E.F.T.A.-landen, zodat de handelsbalans reden tot optimistische beschouwingen geeft. Over het eerste halfjaar 1967 was blijkens onderstaande cijfers de waarde van de export 10 pCt. hoger dan over de vergelijkbare periode van 1966.

De Zweedse export

Naar	januari-juni 1966	januari-juni 1967	Verschil (in pCt.)
	(in mln. kronen)		
E.V.A. (incl. Finland)	4.443	5.197	+ 17,0
E.E.G.	3.342	3.114	- 6,8
Oost-Europa	420	471	+ 12,2
Overige landen	2.587	3.003	+ 16,1
Totaal	10.792	11.785	+ 9,2

De Stockholmse effectenbeurs putte uit een en ander moed: de beurscijfers waren ultimo juli hoger dan sedert augustus 1966 het geval is geweest. Tegelijkertijd echter verwacht de directie van Svenska Handelsbanken dat 1967 een aantal van 30.000 nieuwe werklozen te zien zal geven (50 pCt. meer dan in 1966), omdat het aantal bedrijfs-sluitingen nog verder zal toenemen.

Tegenover de gunstige ontwikkeling van de Zweedse export naar de E.F.T.A.-landen staat, naar uit bovenstaande gegevens blijkt, het relatief terreinverlies in het E.E.G.-gebied, hetgeen in het bijzonder voor de Zweedse metaalindustrie moeilijkheden veroorzaakt. De herstelde handel van Oost-Europa met Duitsland en andere landen kan de Scandinavische resultaten eveneens nadelig beïnvloeden. Naar de Bondsrepubliek alleen al werd in deze zes maanden voor ruim 200 mln. minder geëxporteerd (-18 pCt.) Desondanks worden de toekomstige handelsmogelijkheden niet ongunstig beoordeeld, omdat o.m. de Kennedyronde enig soelaas zal gaan bieden, ook voor export naar het Euromarktgebied.

RATIONALISATIE IN DE DISTRIBUTIE

Ten dele wordt de verhoogde werkloosheid veroorzaakt door structurele hergroeperingsverschijnselen. Met name in de detailhandel vonden in de laatste jaren belangrijke wijzigingen plaats. Het aantal opgeheven detailzaken en het aantal nieuwe warenhuizen steeg met sprongen. Er zijn drie grote concerns, w.o. COOP en een aantal kleinere,

Warenhuisconcerns in Zweden

	Aantal warenhuizen per 1 jan. 1967	Omzet in mln. kronen			Groei in procenten		
		1963	1964	1965	1963	1964	1965
Domus (COOP)	133	1.002	1.283	1.626	+11	+28	+26,7
Tempo (Ahlen & Holm)	75	845	972	1.157	+15,1	+15	+19
Epa (Turitz & Co.)	103	837	982	1.148	+17,6	+17,8	+16,4
	311	2.684	3.237	3.931	+14,3	+20,6	+21,4

Bron: Warenhuisfiliaalbedrijven, zelfstandige warenhuizen, en postorderbedrijven. Uitgave Nederland - Noord-Europa Instituut.

die warenhuizen exploiteren. In bovenstaande tabel worden het huidige aantal warenhuizen en de groei van hun omzet vermeld.

Ingezonden stukken

Internationale voortstuwing van de inflatie in West-Europa

In *E.-S.B.* van 30 augustus 1967 schrijft Prof. Goudriaan dat er een „tegenstrijdigheid” bestaat tussen de door het I.M.F. in *International Financial Statistics* gepubliceerde cijferreeksen van de internationale liquiditeit

Deze groepen concurreren onderling scherp. Daardoor is het te verklaren dat het Zweedse publiek een reële welvaartsverhoging (stijgend goederenloon) heeft verkregen uit de gedaalde douanetarieven en dat, wat in andere landen problematisch is, de voordelen van het behoren tot een grotere markt niet „onderweg naar de consument zijn blijven hangen”. De prijsbewuste toerist ondergaat het als een aangename gewaarwording dat de winkelprijzen, ondanks de hogere lonen, doorgaans niet veel hoger zijn dan de Nederlandse, maar als een onaangename dat de uit veel loonfactoren opgebouwde hotelprijzen wel schrikbarend zijn.

Alles tezamen genomen kan worden vastgesteld, dat Zweden een hoogst belangwekkend land is, waarover in het Nederlands slechts weinig literatuur voorhanden is. Wij meenden daarom in deze korte schets eens enkele facetten te moeten belichten.

H. D. Baars

en van de officiële reserves van de Verenigde Staten. Dat er van een tegenstrijdigheid geen sprake is, moge worden toegelicht aan de hand van bijgaande tabel, waarvoor de cijfers zijn ontleend aan de door Prof. Goudriaan geciteerde publikatie van juni 1967.

De door Prof. Goudriaan opgestelde berekening wijkt in twee opzichten van de bijgaande berekening af:

1. Hij houdt geen rekening met de goudtranchepositie van de Verenigde Staten in het Fonds (reeks 1b in I.F.S.).

Nummer a)	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1960-1966
	Cijfers aan het eind van het jaar b) (in \$ mrd.)							
1a	17,80	16,95	16,06	15,60	15,47	14,06	13,23	
1b	1,55	1,69	1,06	1,04	0,77	0,60	0,33	
1c	—	0,12	0,10	0,21	0,43	0,78	1,32	
	Liquide schuld aan							
4a	—11,09	—11,83	—12,71	—14,35	—15,42	—15,37	—13,66	
4c*	—0,80	—0,80	—0,80	—0,80	—0,80	—0,83	—1,01	
5a	—	—	—0,26	—0,25	—0,35	—0,48	—1,24	
	Totaal	7,46	6,13	3,45	1,45	0,10	—1,24	—1,03
	Liquide schuld aan							
4b	—7,60	—8,36	—8,36	—9,20	—11,06	—11,48	—14,21	
4c*	—1,54	—1,95	—2,20	—1,96	—1,72	—1,43	—0,91	
	Totaal	—9,14	—10,31	—10,56	—11,16	—12,78	—12,91	—15,12
	Veranderingen gedurende het jaar c) (in \$ mrd.)							
77a		0,85	0,89	0,46	0,13	1,41	0,83	4,57
77b		—0,14	0,63	0,02	0,27	0,17	0,27	1,22
77c		—0,12	0,02	—0,11	—0,22	—0,35	—0,54	—1,32
	Liquide schuld aan							
77d*		0,74	0,88	1,64	1,07	—0,05	—1,71	2,57
77d*		—	—	—	—	0,03	0,18	0,21
77d*		—	0,26	—0,01	0,10	0,13	0,76	1,24
	Subtotaal	1,33	2,68	2,00	1,35	1,34	—0,21	8,49
	Andere veranderingen en afrondingen d)	0,02	0,03	0,04	—0,01	—0,03	—0,06	—0,01
77	Totaal	1,35	2,71	2,04	1,34	1,31	—0,27	8,48
	Liquide schuld aan							
4b	0,76	—	0,84	1,86	0,42	2,73	6,61	
4c*	0,41	0,25	—0,24	—0,24	—0,29	—0,52	—0,63	
	Subtotaal	1,17	0,25	0,60	1,62	0,13	2,21	5,98
	Andere veranderingen en afrondingen d)	0,11	—	0,39	0,41	0,25	0,48	1,64
72 g en h	Totaal	1,28	0,25	0,99	2,03	0,38	2,69	7,62

* Onderdeel van de reeks.

a) Nummer van de reeks op de bladzijden voor de Verenigde Staten in I.F.S.

b) Positieve cijfers zijn activa; negatieve cijfers zijn passiva.

c) Positieve cijfers zijn creditposten; negatieve cijfers zijn debetposten.

d) Officiële reserves (reeks 77) en ander buitenlands kapitaal (reeks 72h) omvatten grootheden welke niet zijn opgenomen in de reeksen voor de internationale liquiditeit.

Als een gevolg daarvan komt zijn berekening van de verslechtering van de officiële reserve voor de periode 1961 tot en met 1966 § 1,22 mrd. lager uit dan in bijgaande tabel.

2. In tegenstelling met het Fonds beschouwt hij de toename van de schuld van de monetaire autoriteiten van de Verenigde Staten aan buitenlandse commerciële banken en particulieren en aan internationale organisaties (exclusief het Fonds) als een verslechtering van de officiële reserve. Zijn berekening van die verslechtering komt voor dezelfde periode daardoor § 5,98 mrd. hoger uit dan in bijgaande tabel.

Uiteraard is die toename van de schuld aan buitenlandse commerciële banken en particulieren en aan internationale organisaties (exclusief het Fonds) wel opgenomen in de betalingsbalans; de toename van de schuld aan buitenlandse banken is weergegeven in de reeks buitenlandse commerciële banken (reeks 72g) en de verandering van de schuld aan buitenlandse particulieren en aan internationale organisaties (exclusief het Fonds) is een onderdeel van de reeks andere buitenlanders op korte termijn (reeks 72h).

Helaas kunnen deze details niet worden opgenomen in een publikatie die maandelijks voor de belangrijkste economische grootheden van circa 90 landen recente gegevens verschafft.

Dr. A. C. Bouter

Naschrift

Het ingezonden stuk van Drs. A. C. Bouter geeft alleen maar een gespecificeerde verklaring van de verschillen tussen de liquiditeitsbalansen en de liquiditeitsrekening van de Verenigde Staten, zoals gepubliceerd door het I.M.F. Maar deze verklaring is geen verontschuldiging. Integendeel: uit het stuk van Drs. Bouter blijkt zonneklaar dat het I.M.F. wel onderling tegenstrijdige statistieken publiceert, maar deze *niet integreert tot één'samenhangende en sluitende boekhouding*. Men hanteert bij het I.M.F. blijkbaar één stel conventies voor de liquiditeitsrekening en een ander stel voor de fragmentarische liquiditeitsbalans. Dit is precies even dwaas als het geval van een naamloze vennootschap die op haar winst- en verliesrekening een ander bedrag aan winst toont dan hetgeen voortvloeit uit de corresponderende balansen.

De door het I.M.F. toegepaste conventies voor de berekening van de negatieve Amerikaanse reserves zijn bovendien duidelijk in strijd met het bepaalde in artikel I, V en XIX van de „articles of agreement” van het I.M.F.¹⁾ Door deze eigenmachtige afwijkingen van de ondertekende overeenkomst stelt het I.M.F. de zaak van sterling en dollar systematisch gunstiger voor dan de werkelijkheid. Deze manier van berichtgeving heeft aanzienlijk bijgedragen tot het voortwoekeren van de moeilijkheden in de internationale betalingen waarvan de jongste devaluatie van sterling nog slechts een eerste symptoom is.

Het is dringend noodzakelijk dat van Nederlandse zijde op spoedige verbetering van deze misstanden wordt aangedrongen. En als dat geen succes heeft, kan ik slechts mijn conclusie herhalen: men steekt geen nieuw geld in een zaak zonder boekhouding.

J. Goudriaan

¹⁾ Ik heb dit al uitvoerig aangetoond in mijn artikelen in dit weekblad van 28 juli 1965 (blz. 689 en 690) en van 5 januari 1966 (blz. 18 en 19).

Redelijke inkomensverdeling

In het artikel „Redelijke inkomensverdeling” in *E.-S.B.* van 13 december 1967, wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de *Statistiek inkomensverdeling 1962 en vermogensverdeling 1963*, zoals is aangegeven. Bij de analyse wordt uitgegaan van het zgn. kerninkomen, dat voor de gepensioneerden per definitie bestaat uit het pensioen; in de praktijk van de statistische bewerking vormen pensioen en inkomen uit dienstbetrekking echter één bestanddeel. Zo worden op de aangiftebiljetten voor de inkomstenbelasting beide inkomenssoorten onder één hoofd opgenomen (loon, salaris, pensioen, lijfrente enz.); komen zij tegelijk voor, dan geeft de Belastingdienst aan op het enquêteformulier of de betrokkene een gepensioneerde is, waarbij als maatstaf geldt, dat het pensioen het inkomen uit dienstbetrekking overtreft. Dit betekent evenwel enerzijds dat de kerninkomens van gepensioneerden ook inkomens uit dienstbetrekking zullen omvatten, terwijl in de kerninkomens van werknemers ook pensioenen zijn begrepen (zie bijvoorbeeld laatste alinea blz. 13 en tabellen 14-16; ook is het totale kerninkomen van alle gepensioneerden volgens tabel 5 (blz. 51) gelijk aan het inkomen van deze groep uit het bestanddeel „loon, pensioen, provisie, tant. enz.” volgens tabel 15 (blz. 89)). Voor een analyse als de onderhavige is de besproken vermenging een onaangename complicatie; eerst over 1967 zijn uitkomsten te verwachten waarbij de genoemde inkomenssoorten afzonderlijke behandeling zullen kunnen vinden.

Een tweede punt dat de aandacht verdient, is het volgende. Bij vergelijking van kerninkomens van gepensioneerden van 65 jaar en ouder met die van andere sociale groepen beneden de 65 jaar dient men erop bedacht te zijn, dat bij de laatstgenoemde groepen premies voor A.O.W., A.W.W. en levensverzekering in het kerninkomen begrepen zijn.

Ten slotte moge worden aangetekend dat de groep zonder beroep, welke in 1962 ruim 28.000 belastingplichtigen telde, nog slechts ca. 500 personen boven de 65 jaar omvatte. Zonder meer kan niet worden gesteld dat laatstbedoelde personen in hoofdzaak uit de categorie zelfstandigen zouden zijn voortgekomen.

Centraal Bureau voor de Statistiek

Naschrift

Voor de statistisch-technische aanvulling en correctie op mijn artikel ben ik het Centraal Bureau voor de Statistiek erkentelijk. Overigens zouden deze, dunkt me, wel eens de strekking kunnen hebben het door mij gesignaleerde welvaartscontrast tussen actieven en post-actieven nog iets te versterken. Wat het eerste punt betreft, waarschijnlijk zal het inkomen uit dienstbetrekking een groter deel uitmaken van het oneigenlijke kerninkomen van gepensioneerden dan het pensioen uitmaakt van het oneigenlijke kerninkomen van werknemers, zodat het contrast tussen het eigenlijke kerninkomen van gepensioneerden en werknemers, zoals gedefinieerd op blz. 12 van de C.B.S.-publicatie, wellicht nog iets groter zal zijn dan het door mij becijferde.

Het tweede punt heeft een tegengestelde strekking.

(vervolg op blz. 126)

Boekbespreking

Prof. A. van Hal: De praktijk van het verkoopbeleid. Toepassingsmethodieken voor organisatie, leiding en controle. Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen 1966, 324 blz., f. 35.

Dit boek is gericht tot de man in de praktijk van de verkoop, die in vele gevallen zonder academische opleiding maar met veel energie en ervaring en een helder verstand voor de taakstaat de duizend-en-een problemen die op hem afkomen op te lossen. Men zal in dit boek tevergeefs zoeken naar diepgaande uiteenzettingen, naar mathematische modellen die optimalisering van de instrumenten van de verkooppolitiek mogelijk zouden kunnen maken, naar wetenschappelijke verantwoording van de geponeerde stellingen. Daarentegen vindt men — meestal aan de hand van „check lists” — een enorm aantal praktische raadgevingen, waarbij er veelal naar gestreefd wordt de aanbevelingen te „verkoppen”. Suggestie en analogie-redeneringen treden daarbij soms in de plaats van het bewijs.

Op deze wijze is een boek ontstaan, dat op allerlei praktische moeilijkheden, die in diepergaande boeken vaak niet tot hun recht komen, een antwoord geeft. Men vindt bijv. een goede uiteenzetting van opleidingsmethoden als salesmeeting en groepsdiscussie, een interessante beschouwing met praktische voorbeelden over de werkfiche, d.w.z. de eigen documentatie van de vertegenwoordiger, over de samenstelling van het verkoopargumentarium, over de beoordeling van individuele afnemers.

De opzet van het boek blijkt duidelijk, wanneer men de aantallen bladzijden aan de verschillende onderwerpen (hoofdstukken) gewijd, nagaat: begrijpelijker zijn. Voor hen die wel

Onderwerp	Aantal bladzijden
Doelstelling van de onderneming . . .	6
De commerciële conceptie in functie van de verkoop . . .	6
Van commerciële conceptie tot verkoopactieplan . . .	16
Publiciteit, promotie en public relations . . .	22
De organisatie van de verkoop . . .	18
De distributiepolitiek . . .	28
De structurering van het verkoopactieplan . . .	10
De vertegenwoordigers . . .	27
De materiële organisatie van het werk van de vertegenwoordiger . . .	4
De mentale voorbereiding van de vertegenwoordiger . . .	8
De coördinatie (t.w. van vertegenwoordigersactiviteiten) . . .	14
De vorming en de vervolmaking van de vertegenwoordigers . . .	24
De verkooppsychologie en de verkooptechnieken . . .	40
De controlepunten in het verkoopbeheer . . .	58
Leiding, organisatie, controle: principes en synthese . . .	18

Op meer theoretisch terrein is het boek oppervlakkig; wat gezegd wordt over statistiek (welk begrip overigens tweemaal met uiteenlopende omschrijving behandeld wordt) en over marktonderzoek is verouderd, ook voor Belgische verhoudingen.

Al lezende komt men tot de conclusie dat de schrijver, van huis uit socioloog, weinig mathematisch-kwantitatief, maar daarentegen sterk logisch denkt. Hij onderscheidt categorieën en beschouwt deze ieder afzonderlijk, in veel sterkere mate dan in de Nederlandse literatuur het geval pleegt te zijn. Daardoor zal het boek voor hen, die geen B-opleiding genoten, begrijpelijker zijn. Voor hen die wel

een B-opleiding genoten, kan het dus aanleiding geven tot ergernis, maar ook tot een kritisch afstand nemen van de neiging te gaan rekenen voor men gedacht heeft, die bij ons wel eens voorkomt.

Het boek is door een Belg voor Belgen geschreven en gebruikt een aantal termen, die bij ons niet gebruikelijk zijn. Doorgaans zijn deze op zichzelf begrijpelijk (een verdeler is een dealer) dan wel uit het verband op te maken (reassortiment is het plaatsen van een order om voorraad aan te vullen). Enige moeite veroorzaakt het woord: vluchtmidrijf, dat blijkbaar niets met het strafrecht te maken heeft en wellicht „escapism” betekent. Op zichzelf is het wel plezierig een boek zonder anglicismen te lezen. Behoeft de terminologie dus geen bezwaar te zijn voor gebruik in Nederland, het zou wel prettig zijn als een aantal statistische gegevens ook voor Nederland gegeven zou zijn, zoals bijv. de besteding van de reclamebudgetten. Hetzelfde geldt voor een definitie als die van supermarkt, die in Nederland nu eenmaal afwijkt van wat internationaal gebruikelijk is.

Alles bij elkaar is dit een boek dat aanwijzingen verschaft bij de oplossing van een groot aantal praktische verkoopproblemen, die men elders niet of minder gemakkelijk vindt. Daardoor heeft het waarde voor hen, die een „afkeer van hoogdravende en zuiver theoretische bespiegelingen” hebben. Bovendien is het waardevol voor hen, die met veel theoretische kennis gewapend, toch gevallen zullen tegenkomen waarvoor zij de oplossing niet uit de theorie kunnen afleiden.

Drs. B. van der Meer

BELEG INTERNATIONAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAL

BELEG INTERNATIONAL

BELEG INTERNATIONAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

(I.M.)

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Behalve wijzigingen in een aantal posten op de weekstaat van De Nederlandsche Bank, die werden veroorzaakt door geldmarktfactoren, toonde de verkorte balans per 29 januari ook enkele bijzondere mutaties. De „normale” veranderingen betroffen de voortgezette stijging van de bankpapiercirculatie, waarvan de verkrappende werking meer dan gecompenseerd werd door de daling van het tegoed van de Staat bij de Centrale Bank. Uit de rekeningen van andere ingezetenen vloside ook nog een bedrag (f. 43 mln.) naar de banken zodat, omdat de door de banken opgenomen voorschotten in rekening-courant op een laagtepunt staan en verdere afkassing niet nodig is, ondanks de maandultimo de kassen der banken een stijging hebben vertoond. In de ruime marktsituatie kwam echter in de afgelopen week een keef. Onder invloed van aankoop van schatkistpapier en belastingbetaling verkrapte de markt waardoor de rente voor daggeldleningen, welke sedert 15 januari op 2½ pCt. was gesteld, op 31 januari, 1 en 2 februari steeds met ½ pCt. werd verhoogd en daarmee dus op 4 pCt. kwam. De na 31 januari terugstromende bankbiljetten zullen echter spoedig een tegenkracht van betekenis worden.

De ongebruikelijke wijzigingen betroffen het teruglopen van de post vorderingen en geldswaardige papieren, luidende in buitenlandse valuta, met f. 283 mln. en een stijging van de post vorderingen op het buitenland in guldens met f. 237 mln. De oorzaak hiervan is dat De Nederlandsche Bank een deel van haar dollarbezit — de tegenwaarde van f. 237 mln. — heeft omgezet in Amerikaans schatkistpapier, luidende in guldens. Het betreft hier U.S. Treasury Securities, Foreign Currency series, die in 1962 hun intrede hebben gedaan in het internationale monetair bestel en waarvan per eind augustus 1967 in Oostenrijkse schillingen, Belgische franks, Duitse markten en Zwitsersse franks voor een tegenwaarde van \$ 1.015,5 mln. uitstond. Het doel van de uitgifte is officiële houders van in dollars luidende vorderingen een mogelijkheid te bieden, de uitzettingen in de Verenigde Staten te handhaven zonder verder koersrisico te lopen. Dit gebeurt door omzetting van dollars in kortlopende Staatsobligaties van de Verenigde Staten, luidende in de valuta van de oorspronkelijke bezitters van de dollars. Aflossing kan steeds worden gevraagd. Houders van dollars, die van deze mogelijkheid gebruik maken en anders tot aankoop van goud zouden overgaan, behoeven dit thans niet te doen. De transacties leiden ertoe dat de Amerikaanse goudvoorraad intact blijft, hetgeen althans de schijn van een krachtiger dollar vergroot.

KAPITAALMARKT

In 1966 daalden de beleggingen der banken op de binnenlandse kapitaalmarkt met f. 81 mln., niettegenstaande de meest voor de hand liggende bron waaruit deze beleggingen kunnen worden gefinancierd ruim vloeide. De tegoeden op spaarrekening namen in genoemd jaar met f. 277 mln. toe. In 1967 heeft zich op dit punt het beleid der banken gewijzigd: zij traden in de periode van januari tot en met november op de kapitaalmarkt op met een aanbod van f. 438 mln. Het bedrag der tegoeden op spaarrekening

steeg in dezelfde periode met f. 755 mln. Aangenomen mag worden dat ook de traditionele spaarbanken, evenals de verzekeringmaatschappijen en pensioenfondsen meer op de markt hebben aangeboden. Uit de enige weken geleden vermelde cijfers van het beroep op de publieke markt bleek dat deze enige honderden miljoenen bij 1966 zijn achtergebleven. Hieruit is af te leiden, dat op de onderhandse markt in 1967 veel moet zijn omgegaan.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	26 jan. 1968	2 febr. 1968
Algemeen	374	378 — 364	366	368
Internationale concerns	514	523 — 502	505	511
Industrie	357	359 — 347	348	348
Scheepvaart	109	113 — 107	107	109
Banken en verzekering	185	185 — 179	179	180
Handel enz.	168	170 — 164	165	164

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 151,10	f. 155,30
Philips	f. 127,40	f. 121,90	f. 124,20
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 108,70	f. 108,50
Zout-Organon	f. 160	f. 157,80	f. 159
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 117	f. 112,50
A.K.U.	f. 66	f. 72,90	f. 74,60
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 45,50	f. 45,90
Nat. Nederlanden	619	599	595
K.L.M.	f. 276	f. 221	f. 219
Robeco	f. 228,40	f. 228,20	f. 227,80

New York.

Dow Jones Industrials	905	865	864
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,37	6,38
Aandelen: internationales b) ..	4,0		
lokales b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½/16	4½/16

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. Jongman

(vervolg van blz. 124)

Nu geloof ik niet dat in mijn betoog het kerninkomen van de actieven beneden 65 jaar zou moeten worden gecorrigeerd voor vrijwillige besparingen en dus ook niet voor levensverzekeringspremies. Doch indien dit wel zo zou zijn, zouden deze premies, tezamen met die voor A.O.W. en A.W.W., het kerninkomen van de actieven met ca. 5½ pCt. verlagen en het door mij ruwweg becijferde percentage dat het kerninkomen der post-actieven van dat der actieven uitmaakt dus (slechts) verhogen van ca. 50 pCt. tot ca. 53 pCt.

Hier staat dan de laatste opmerking van het Centraal Bureau voor de Statistiek echter weer tegenover. Deze impliceert dat inderdaad niet zonder meer is aan te nemen — zoals ik had gesteld — dat de bejaarden zonder beroep in hoofdzaak uit de categorie zelfstandigen zijn voortgekomen. Maar dit betekent nu weer dat de zelfstandigen bij het post-actief worden verder — en deze keer aanmerkelijk verder — in kerninkomen terugvallen dan door mij was berekend. Het gemiddeld kerninkomen van de bejaarde gepensioneerden ligt immers aanzienlijk lager dan dat van de bejaarden zonder beroep.

R. Iwema

Recente publikaties

W. K. de Bruijn: **Schematechniek**. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1967, 169 blz., f. 29,75.

Dit boek, hetwelk tot stand kwam in samenwerking met de Stichting Het Nederlands Studiecencentrum voor Administratieve Automatisering, heeft de schematechniek tot onderwerp en geeft een beeld van de mogelijkheden, die de schematechniek de organisatieman biedt.

Na een hoofdstuk over procedure-analyse en één over schematechniek volgt het leeuwedeel van het boek, gewijd aan alle mogelijke vormen van schema's, als bijv. produktieschema's, informatiestroomschema's, routeschema's, communicatieschema's, om maar enkele van de zeer vele te noemen. Liefst 97 schema's zijn afgebeeld.

Stramien. Een bundel opstellen rond de beroepsregelen voor accountants. Æ. E. Kluwer, Deventer/N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1967, 341 blz., f. 15.

Zoals de tabel al zegt zijn de bijdragen van de medewerkende schrijvers gericht op de beroepsreglementering zoals die in het Reglement van Arbeid en in de Ereregelen van het Nederlands Instituut van Accountants is vervat. De volledige inhoud luidt als volgt:

Inleiding;

Th. de Boer — Ontstaan en ontwikke-

ling van de controlerende functie (art. 1 R.v.A.);

J. W. Pon — De adviserende functie van de accountant (art. 1 R.v.A.);

Drs. G. J. Bramer — De deugdelijke grondslag voor accountantsverklaringen (art. 2 R.v.A.);

Prof. R. W. Starreveld — De accountant en de automatisering van de administratie (art. 2 R.v.A.);

A. van Heerden — De toepassing van steekproeven als element van de eigen actie (art. 2 R.v.A.);

W. H. Merckel — Enkele aspecten van de organisatie van de accountantsarbeid (art. 3 R.v.A.);

H. D. de Leeuw — De collectieve verantwoordelijkheid (art. 4-5-6 R.v.A.);

J. Uiterlinden — Gebruik maken van verklaringen van andere accountants (art. 7-8 R.v.A.);

Drs. J. Kleerekoper — De accountantsverklaring (art. 9 t/m 12 R.v.A.);

H. H. Bosch — Enkele aspecten van het openbaar maken van accountantsverklaringen (art. 13-14-15 R.v.A.);

G. Timmer — De jaarrekening als onderdeel van de verslaggeving van naamloze vennootschappen (art. 16 R.v.A.);

Prof. Drs. G. L. Groeneveld — 'Goed koopmansgebruik' of bedrijfseconomisch beginsel in de jaarrekening (art. 16 R.v.A.);

A. van den Berg — Controle op het bestaan van activa en passiva als element van de omspannende controle

door de accountant (art. 16 R.v.A.);
C. Broeksma — Het zelfstandig balansonderzoek (art. 17 R.v.A.);

P. H. Boschma — Geboden en verboden in de Ereregelen (art. 1-7-8-9 Ereregelen);

Ch. J. Wesselius — De onzijdigheid en de onafhankelijkheid van de accountant (art. 3-4-5 Ereregelen);

R. Elzinga — Vormen van uitoefening van de accountantspraktijk in Nederland (art. 6 Ereregelen).

Dit boek markeert a.h.w. de overgang van N.I.V.A. naar N.I.V.R.A.

P. E. Rosove, e.d.: Developing Computer-Based Information Systems. Information Sciences Series. John Wiley, New York 1967, 384 blz., 140 sh.

Inhoud: P. E. Rosove — Introduction; P. E. Rosove — Management problems in the development process; P. E. Rosove — The system requirements phase; J. Jaffe — The system design phase; J. J. Connelly — Design and production of computer programs; P. E. Rosove — Personnel and organizational design; L. A. Friedman — Design and production of system procedures; P. E. Rosove — Design and production of the training program; P. E. Rosove — The installation phase; H. Sackman — System testing and evaluation; P. E. Rosove — Retrospect; Bibliography; Index.

Mededelingen

Panta Rei

Vereniging van Afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool

Op maandag 19 februari a.s. wordt door PANTA REI een bijeenkomst gehouden in de Irenezaal van Restaurant Engels te Rotterdam.

Aanvang 20.00 uur.

Spreker : Prof. Dr. W. Eizenga.

Onderwerp: De ontwikkeling van de financiële instellingen tot gezinsbank.

Belangstellenden worden gaarne uitgenodigd deze vergadering bij te wonen.

E.-S.B. 7-2-1968

Beleggings-voorlichting: aan hen die zich thuis willen oriënteren stelt de AMRO Bank de volgende publicaties kosteloos ter beschikking: ● AMRO Beursnieuws (wekelijks, met veertiendaagse bijlage) ● Kerngetallen van Nederlandse effecten ● De Obligatiegids.

Beleggings-adviezen: de honderden kantoren van de AMRO Bank staan te uwer beschikking voor individuele beleggings-adviezen en portefeuilleonderzoek.

AMRO BANK
AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK

Dr. H. Booi: Over markt vormen en economische research (inaugurale rede Rotterdam). F. Bohn, Haarlem 1967, 21 blz., f. 2.

Dr. J. M. G. van der Roel: Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland. H. Veenman & Zonen (in op-

dracht van de Koninklijke Handelmaatschappij v/h Boeke & Huidekoper), Wageningen 1967, 307 blz., f. 35.

Haar honderdjarig bestaan was voor de Koninklijke Handelmaatschappij v/h Boeke & Huidekoper (in landbouw-werktuigen) aanleiding opdracht te

geven tot het schrijven van niet een gedenkboek over de firma zelf doch van een studie van algemene aard die verband hield met het arbeidsterrein van de onderneming: honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland.

Veel illustraties verlevendigen de tekst. Aan de uitvoering van het boek is veel zorg besteed.

**AANNEMING MIJ
DE KONDOR NV
AMSTERDAM-O**

roept sollicitanten op voor de functie van

Chef algemene zaken en comptabiliteit

De hierna te noemen belangrijke taken dienen door deze staffunctionaris te worden vervuld:

1. Leiding geven aan de chefs van de boekhoudkundige en administratieve afdelingen.
Het geven van richting aan opbouw en werkwijze van genoemde afdelingen, mede ten dienste van de informatie van de technische afdelingen.
2. Leiding geven bij het samenstellen van de jaarstukken.
3. Coördinatie rapportering aan directie omtrent rentabiliteit en liquiditeit.
4. Op hoog niveau kunnen oordelen over arbeidsaangelegenheden, belastingwetten en sociale verzekeringen voor interne adviezen en voorbereidingen van besluiten.
5. Door het bezit van juridische kennis of belangstelling in staat zijn om zo nodig met behulp van externe adviezen de contractuele, technische en personele aangelegenheden juridisch te kunnen begeleiden.
6. Het onderhouden van contacten met overheidsinstanties, werkegevers- en werknemersbonden, waar dit nodig is voor informatie, inspraak en advies.

Opleiding: Bij voorkeur universitair niveau of register-accountant. Een hoog peil van kennis op het gebied van comptabele zaken en administratieve verwerking is in ieder geval vereist.

Leeftijd: Omstreeks 35 jaar.

Inwerken: Er bestaat in ons bedrijf de gelegenheid om gedurende ca. 2 jaren te worden voorbereid op het vervullen van deze functie.

Door deze gunstige mogelijkheid zou ook een iets jongere sollicitant, die meent binnen redelijke tijd de genoemde taken op zich te kunnen nemen, in aanmerking kunnen komen.

Sollicitaties te richten aan de directie van de N.V., Postbus 4026, Amsterdam.

**U wilt
mijnheer
zelf
spreken?**

*en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!*

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST
IN ZUID-HOLLAND

Bij het bureau onderzoek van bovengenoemde dienst kan in één van de planologenranggen een

ACADEMISCH GEVORMD ECONOOM

worden geplaatst met ervaring in planologische aangelegenheden en in het samenstellen van ambtelijke rapporten.

De te benoemen functionaris zal worden belast met het geven van leiding aan een sectie voor sociaal-economisch onderzoek en het onderhouden van contacten op ambtelijk niveau met diverse diensten en bedrijven.

Het te bieden salaris is afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring. De A.O.W./A.W.W.-premie komt ten laste van de provincie.

Uitsluitend schriftelijke sollicitaties kunnen worden gericht aan het hoofd van het bureau Personeelszaken van bovengenoemde dienst, Koningskade 2 te 's-Gravenhage.

Desgewenst worden telefonisch inlichtingen verstrekt (telefoon no. 070 - 81 46 11).

GEMEENTE GRONINGEN

Burgemeester en wethouders der gemeente Groningen roepen sollicitanten op voor de betrekking van:

HOOFDCOMMIES

bij de secretarie-afdeling financiën.

Vereist: diploma GA I en diploma GF of vergevorderde studie voor laatstgenoemd diploma, alsmede ruime ervaring op het terrein van de gemeente-financiën.

Salarisgrenzen: f 1146,— tot f 1500,— per maand.

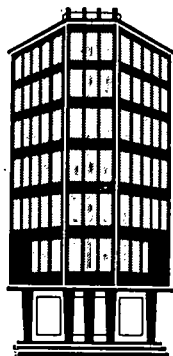
Vakantietoelage 6 procent per jaar.

Geen inhouding premie A.O.W./A.W.W.

De salarisherziening per 1 januari 1968 is in bovengenoemde bedragen niet begrepen.

Verplaatsingskostenbesluit en I.Z.A.-regeling zijn van toepassing.

Sollicitaties binnen 14 dagen aan burgemeester en wethouders, Grote Markt 1 te Groningen.

Bij de **Sociale Verzekeringsbank**
te Amsterdam kunnen worden geplaatst

A. een eerste assistent-accountant

Werkterrein: plaatsing op afdeling Interne Controle ter behandeling van veelsoortige controle- en organisatieproblemen.

Vereisten: Leeftijd tot ca. 35 jaar.

Gegadigden dienen de accountants-examens tot en met bedrijfseconomie met succes te hebben afgelegd en bereid te zijn hun studie tot het bereiken van het diploma van registeraccountant te voltooien.

B. een gevorderde assistent-accountant resp. administratief medewerker

Werkterrein: plaatsing op afdeling Interne Controle met de speciale taak om verslagen samen te stellen van de besprekingen inzake systeem-vernieuwingen enz. op organisatorisch gebied.

Vereisten: Leeftijd tot ca. 35 jaar.

Diploma S.P.D., M.B.A. of met succes afgelegde accountantsexamens tot en met bedrijfseconomie.

Algemene gegevens:

- Sollicitanten dienen rekening te houden met een geneeskundig en psychologisch onderzoek.
- Aanstelling zal plaatsvinden op een bruto-salaris tussen f 1306,— en f 1750,—, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring.
- A.O.W.- en A.W.W.-premie komt voor rekening der Bank.
- Vakantietoelage (6 procent) volgens Rijksregeling.
- Gunstige vakantieregeling.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van opleiding en ervaring binnen 2 weken te richten aan de afdeling Personeel der Sociale Verzekeringsbank, Apollolaan 15, Amsterdam-zuid.

Voor vacerende functies en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

EC. DRA., BEKEND MET HUIDIGE MATH.-EC. VAKTAAL,
BEEDIGD VERT. FRANS, GYMN. B-OPLEIDING, BIEDT
AAN VAKGESCHRIFTEN TE VERTALEN UIT HET FRANS,
ENGELS, DUIJS OF RUSSISCH.

M. Blumer-Wiessing, Koloniepud 4, Blaricum, tel. (02153) 47 61..

Overweegt U eens ook **E.-S.B.**
in Uw publiciteit te betrekken!!!

STAAT DER NEDERLANDEN

6¹/₂ pct LENING 1968

uitgegeven krachtens de Leningwet 1967 (Stb. nr. 383)

LENINGBEDRAG

vast te stellen na sluiting van de
inschrijving.

KOERS VAN UITGIFTE 99¹/₂ %

Schuldbewijzen aan toonder groot nominaal f 1000 en
f 100. Schuldregisterinschrijvingen groot ten minste
f 100.000.

LOOPTIJD TEN HOOGSTE 25 JAREN

Aflossing in 15 jaarlijkse termijnen, afwisselend 7⁰/₁₀₀,
6⁰/₁₀₀ en 7⁰/₁₀₀ per jaar, zodat telkens in drie opeenvolgen-
de jaren 20⁰/₁₀₀ van de lening wordt afgelost. Eerste
aflossing op 1 maart 1979, vervroegde gedeeltelijke of
algehele aflossing op of na 1 maart 1978 te allen tijde
voorbehouden.

JAARCOUPONS PER 1 MAART

INSCHRIJVING

OP 8 FEBRUARI 1968 VAN 9-16 UUR

bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën
te Amsterdam, uitsluitend door bemiddeling van de
leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel te
Amsterdam, de Vereeniging van Effectenhandelaren te
Rotterdam of van de Bond voor den Geld- en Effecten-
handel in de Provincie te 's-Gravenhage.

Aanvragen tot inschrijving moeten zo tijdig worden op-
gegeven, dat zij door de Bank of Commissionair op
de inschrijvingsdag vóór 16 uur kunnen worden inge-
diend bij het Agentschap.

STORTING

op 1 maart 1968 vóór 12.30 uur bij de Nederlandsche
Bank te Amsterdam.

Telkens en telkens blijkt ons weer
hoezeer de nog steeds snel groeiende
lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de
particuliere belegger, wat inhoud,
actualiteit en objectiviteit betreft,
waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat
wekelijks:

1e Interessante (hoofd)artikelen, die
steeds actuele onderwerpen des-
kundig behandelen.

2e Een uitvoerig en levendig, bijna
dynamisch geschreven beursover-
zicht, de stemming goed weer-
gevend.

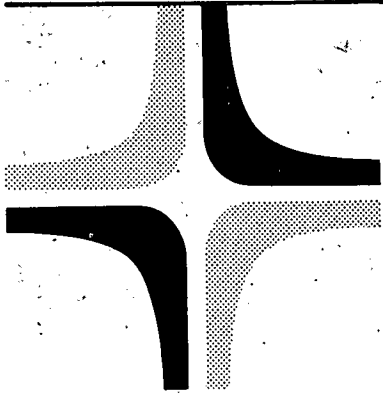
3e Een chronique scandaleuse, fair
en onderhoudend geschreven en
uiteraard zonder sensatie.

4e Een leerzame vragenrubriek, ad-
viezen voor velen inhoudend.

5e Gegevens omtrent vele fondsen
(ook van incurante) telkens
wanneer hieromtrent iets te mel-
den valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne
gratis een 2-tal proefnummers ter
kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

ER IS NU OOK EEN 9400 IN DE UNIVAC 9000 SERIE!

Aan de reeds wijd en zijd bekende UNIVAC 9200 en 9300 computers is één nieuw type toegevoegd: de 9400. Het is de meest logische uitbreiding van de UNIVAC 9000-Serie.

De volledige uitwisselbaarheid van hardware en programma's staat voorop. Dit garandeert moeiteloos groeien: van 9200 naar 9300, van 9300 naar 9400. Zonder her-programmering en naargelang behoeften. Afgestemd op exacte toepassingseisen. Binnen de grenzen van een budget.

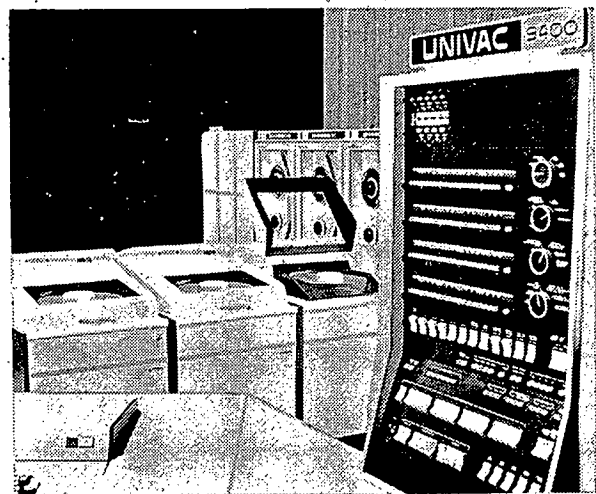
Ook de nieuwe UNIVAC 9400 is geheel modulair van opbouw. De middelgrote basisconfiguratie kan gemakkelijk worden uitgebreid. Met hypersnelle magneetbanden en direct toegankelijke schijfengeheugens bijvoorbeeld. Maar ook met door-en-door beproefde technieken voor snelle datacommunicatie. Multiprogrammering zorgt voor méér werk in heel korte tijd. De modernste hardware-technieken leveren de gunstigst denkbare kosten/prestatieverhoudingen. Er is veel software, veelzijdiger dan ooit!

Is het een wonder dat de UNIVAC 9000-Serie - een produkt van de pionier der elektronische informatieverwerking - een goede keuze is van zoveel ondernemingen en instellingen?

Voorname kenmerken UNIVAC 9400:

magnetisch draadgeheugen: 24 tot 131K bytes, cyclustijd: 600 nanoseconden per 2 bytes - kaartlezer: 600 tot 2000 k/min, kaartponser: 200 of 250 k/min - regeldrukker: 900 tot 1600 r/min - magneetbanden: 34 tot 192K bytes/sec - schijfengeheugens: 7.3 tot 58 miljoen bytes per subsysteem - datacommunicatie: 1 tot 64 duplexlijnen, alle typen terminals - satellietcomputers: 9200/9300, 1004/1005, computers van andere merken, zoals 360/XX.

 SPERRY RAND HOLLAND N.V.

UNIVAC

Johannes Vermeerstraat 7, Amsterdam-Zuid
Telefoon: 020 - 73 32 32

computer-
programma

ENQUETES

snelle
verwerking

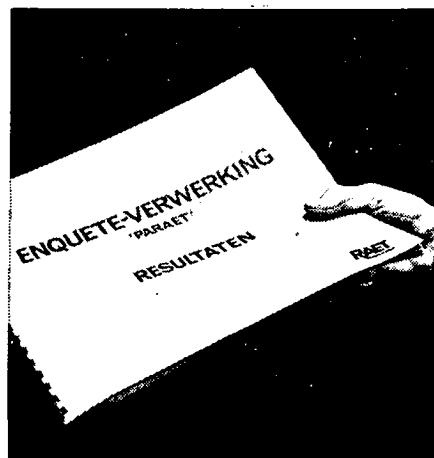

uw aandeel

De vragenlijsten worden overgenomen op ponskaarten, die door onze computer snel worden verwerkt. De mogelijkheden van ons computerprogramma „PARAET” zijn hierbij praktisch onbeperkt zodat o.a. kruistabellen, selecteren op meer kenmerken, statistische berekeningen, toetsen op significantie efficiënt uitvoerbaar zijn. Ook bij de indeling van de vragenlijsten kan ons advies tot besparingen in de verwerkingskosten leiden.

ons aandeel

meer informatie

Vraag vrijblijvend inlichtingen en documentatie bij:

REKENCENTRUM VOOR ADMINISTRATIE, EFFICIENCY EN TECHNIEK

Lovinklaan 1, Arnhem, Tel. 08300-30711 (toestel 275) van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij

OGEM

N.V. OVERZEESE GAS- EN ELECTRICITEITMAATSCHAPPIJ
Rotterdam

Wegens uitbreiding van de opdrachten aan ons Reken-
centrum, hetwelk werkzaamheden verricht ten behoeve
van onze Nederlandse installatie- en groothandelbedrijven,
zoeken wij contact met een

ECONOOM of REGISTER ACCOUNTANT

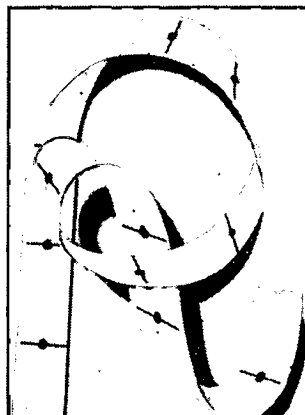
De te benoemen funktionaris zal in het bijzonder worden
belast met werkzaamheden op het gebied van organisatie
en automatisering.

Eventuele, voor de goede uitoefening van zijn taak nood-
zakelijke, opleidingen worden door ons verzorgd.

Zij, die belangstelling hebben voor de vakante functie
en die reeds gevorderd zijn met de accountantsstudie
(t/m Administratieve Organisatie) kunnen eveneens
solliciteren.

Leeftijd: 25 tot 35 jaar.

Gegadigden worden uitgenodigd een sollicitatiebrief te zenden aan
het Hoofd Centrale Personeelsdienst van de N.V. Overzeese Gas-
en Electriciteitmaatschappij, Heemraadssingel 226, Rotterdam-3.

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk